

БЪЛГАРИЯ В международните класации

90 мерки за икономически растеж

Автори:
Зорница Славова
Калян Стайков

Научна редакция:
Десислава Николова

2014

СЪДЪРЖАНИЕ

*Анализът е подготвен със съдействието на
Фондация за свободата „Фридрих Науман“*

ПОРЕДНИЯТ БУРЕН ЕПИЗОД ЗА БЪЛГАРИЯ	5
ANOTHER TURBULENT EPISODE FOR BULGARIA	6
ПЛАН ЗА ДОБРИ ГОДИНИ НАПРЕД	7
A PLAN FOR GOOD YEARS TO COME	8
БЪЛГАРИЯ В МЕЖДУНАРОДНИТЕ КЛАСАЦИИ – КЪДЕ СМЕ И КЪДЕ МОЖЕМ ДА БЪДЕМ	9
90 ПРЕПОРЪКИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ	11
90 RECOMMENDATIONS FOR ECONOMIC GROWTH	17
ПРАВЕНЕ НА БИЗНЕС 2014	23
ГЛОБАЛНА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ 2014-2015	29
ВЪЗПРИЯТИЕ ЗА КОРУПЦИЯ 2013	35
ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА ПО СВЕТА 2014	39
ОБРАЗОВАНИЕ – МЕЖДУНАРОДНИТЕ КЛАСАЦИИ PISA 2012	48
ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА 2014	55
ИНДЕКС ЗА ЧОВЕШКО РАЗВИТИЕ 2014	61
ЗА ИНСТИТУТА ЗА ПАЗАРНА ИКОНОМИКА	69
ЗА ФОНДАЦИЯ ЗА СВОБОДАТА „ФРИДРИХ НАУМАН“	71

Абревиатури:

БВП	брутен вътрешен продукт
БНД	брутен национален доход
ЕК	Европейска комисия
ЕС	Европейски съюз
ЕЦБ	Европейска централна банка
ИВК	Индекс за възприятие на корупцията
ИГК	Индекс за глобална конкурентоспособност
ИКТ	информационни и комуникационни технологии
ИИС	Индекс за икономическа свобода
ИИСС	Индекс за икономическа свобода по света
ИПБ	Индекс за правене на бизнес
ИПИ	Институт за пазарна икономика
МВФ	Международен валутен фонд
МС	Министерски съвет
НИРД	научноизследователска и развойна дейност
НСИ	Национален статистически институт
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ООН	Организацията на обединените нации
ППС	паритет на покупателна способност
ПЧИ	преки чуждестранни инвестиции
ЮНЕСКО	Организацията на обединените нации за образование, наука и култура

ПОРЕДНИЯТ БУРЕН ЕПИЗОД ЗА БЪЛГАРИЯ

България претърпя поредния бурен епизод, както политически, така и икономически. Само за година и половина страната преживя две правителства, два служебни кабинета, двукратни общи избори, над една година на нестихващи протести, продължаваща банкова криза и все още тревожни икономически и институционални тенденции. Очакванията сочат, че без истинска воля за реформи, ситуацията ще се влоши още повече. За да анализира и сравни икономическата и политическата успеваемост на България с тази на най-напредналите страни по света, а също и с държавите членки на ЕС и тези от Балканския регион, екипът на ИПИ, съвместно с Фондация „Фридрих Науман“, за шести пореден път разглежда водещите международни индекси и ги представя в отделно издание.

Като отчита добрите световни практики, проучването отново формулира препоръки – 90, насочени към насърчаване на икономическия растеж, възстановяване на доверието в институциите и създаване на благоприятна среда за иновации. Изпълнението на тези препоръки изисква смелост от страна на правителството, независимо че българските граждани отдавна очакват промени. Големият брой българи, напускащи страната, стагнацията на БВП, липсата на иновации и намаляващите преки чуждестранни инвестиции са само някои от показателите, че времето за тях отдавна е дошло. Без тези реформи ще станем свидетели на още по-голям спад в икономическите резултати и в доверието към държавните институции.

София, октомври 2014

Даниел Кадик

Фондация за свободата „Фридрих Науман“

ANOTHER TURBULENT EPISODE FOR BULGARIA

Bulgaria has experienced another turbulent episode, both politically and economically. Within just one and a half years, the country has seen two governments, two caretaker governments, and two general elections, over one year of constant protests, an ongoing baking crisis, and a still troubling economic and institutional trend. Without a true political will for reforms one can expect the situation to deteriorate before getting better.

For a sixth consecutive year the IME team, in partnership with the Friedrich Naumann Foundation for Freedom, has collected the most prominent international development indices and presented them in a single volume, in order to analyse and compare Bulgaria's economic and political performance with those of the best performing countries worldwide, as well as the EU member states and the countries in the Balkan region.

Looking at best practices worldwide, this study presents recommendations – 90, to enable growth in the economy, restore confidence in the institutions, and create an overall environment that stimulates innovation. Applying these recommendations requires courage on behalf of the government, despite the fact that the Bulgarian citizens are waiting for change. The large number of Bulgarians leaving the country, the stagnating growth of GDP, the lack of innovation, and the declining FDI, are just some of the indicators showing reforms are overdue. Without these reforms, we will see yet another decline in the economic performance and the trust in public institutions.

Sofia, October 2014

Daniel Kaddik

Friedrich Naumann Foundation for Freedom

ПЛАН ЗА ДОБРИ ГОДИНИ НАПРЕД

Да преживяваш застои няколко години подред едва ли е желан резултат, но това се случва с България, ако се направи преглед на класиранията ѝ в избрани международни индекси. Липсата на осезаемо покачване на стандарта на живот у нас има своите обяснения.

Политическата нестабилност влияе отрицателно върху инвестициите, дългосрочните планове и растежа, а правоприлагането често се асоциира с произвол, неспазване на срокове, корупция и несигурност. Качеството на регулациите често е съмнително и още при обсъждането на различните политики е ясно, че ефектите ще са разнопосочни.

България пропуска ефективно да се възползва от редица възможности:

- Потенциалът на присъединяването към ЕС все още се реализира най-вече чрез свободно движение на хора и отчасти – чрез инвестициите в инфраструктура през европейските средства. Мнозинството от български фирми имат достъп до огромен пазар, на който са неконкурентни и търсят постоянно закрила и подкрепа от държавата.
- Пропуснатите шансове за качествени реформи по време на силните години на растеж сега тежат на бюджета, водят до натиск за повече привилегии и не стимулират предприемачеството. Огромни групи в обществото разчитат на подкрепа, а образователната система се проваля в предоставянето на знания, които да подпомогнат хората в търсене на работа и адаптирането към новите реалности. Основните социални системи предоставят помощи, които не са достатъчни за нуждаещите се, а едновременно с това са щедри към огромни групи, които нямат непосредствена нужда.
- Навлизането на нови технологии все още не се използва активно от администрацията. Това е една от причините за огромната цена за съобразяване със законодателството за бизнеса и гражданите и води до колосални пропуснати възможности.

Общите ефекти са нисък стандарт на живот, емиграция и растящ натиск върху редица публични системи – пенсионно дело, здравеопазване, образование и т.н. При подобно развитие перспективите за бъдещето изобщо не са розови. Предизвикателствата пред политиките са толкова големи, че е все по-малко вероятно да се формира стабилно мнозинство, което да започне с трудните решения. Факт е, обаче, че повече няма време и ресурси за отлагане. Проблемите в енергетиката, образованието и здравеопазването влияят на всяко домакинство и фирма и лишават икономиката и отделните граждани от шансове за развитие и просперитет.

Прегледът на представянето на България в избрани международни класации за пореден път очертава необходимите стъпки. Така надеждата за по-добро бъдеще е подкрепена с конкретен план, който има ясна цел, действия и резултат – повече възможности, свобода и растеж.

Институтът за пазарна икономика отново предлага редица мерки, които да повишат шансовете за повишаване на благосъстоянието. Това няма да стане веднага, нито пък ще бъде лесно. Бързо организиращи се групи със специални интереси винаги ще са против отпадането на привилегиите им, но тяхната съпротива не е непреодолима. Трябва воля, предвидимост и конкретни стъпки, които разумните хора да подкрепят, знаейки, че резултатите си струват. Предложените 90 мерки са само началото, но добро начало.

октомври 2014

Светла Костадинова, изпълнителен директор

Институт за пазарна икономика

A PLAN FOR GOOD YEARS TO COME

To remain stagnant for several consecutive years is no one's desired state, but this is exactly Bulgaria's position according to its rank in a number of selected international indices. The lack of substantial improvement in our country's standard of living can be explained.

The country suffers from political instability, which tends to have an adverse effect on investment, long-term plans and growth, while its law enforcement is often arbitrary, fails to meet deadlines, is corrupt and fails to provide security. The quality of its regulations is often questionable and even when policies are only at the discussion stage, it is already clear that their effects are likely to diverge from their goals.

Bulgaria has failed to effectively take advantage of a number of opportunities:

- The opportunities that resulted from EU accession were most fully realized by the free movement of people and only partially by the increase in infrastructure investment that EU funding made possible. However, most Bulgarian companies failed to take advantage of their new access to a vast market where, non-competitive as they are, they have since had to constantly seek protection and state support.
- The opportunities for quality reforms during the years of growth were wasted, leaving a budget burdened by privileges which, in turn, results in pressure for more privileges and a failure to encourage entrepreneurship. Unduly large groups in society rely on social assistance, while the education system is unable to provide the knowledge that will help people find employment and adapt to the new situation. The primary welfare systems offer benefits which are insufficient for those who need them yet, at the same time, provide generously to large groups that have no such immediate needs.
- New technologies are not yet actively exploited by the state administration – one reason for the enormous administrative compliance cost of compliance incurred by both businesses and citizens – a colossal loss of opportunity.

The overall effects are a low standard of living, high emigration and increased pressure on a number of public systems – pension insurance, healthcare, education, etc. This being the case, future prospects are far from optimistic. The challenges politicians face are so big that the likelihood of a stable majority starting to take the hard decisions required keeps shrinking. However, it is a fact that there is neither time nor resources for delay. Problems in the energy sector, education and healthcare affect households and businesses alike, depriving the economy and the individual citizen of opportunities for development and prosperity.

Once again, the overview of Bulgaria's scores in selected international rankings outlines the needed steps. Thus, the hope for a better future is backed by a detailed plan with a clear goal, steps and outcome – more opportunities, freedom and growth.

The Institute for Market Economics has once again proposed a number of steps meant to increase the chances of improvement in wellbeing. This will happen neither immediately nor easily. Vested interest groups, which are quick to organize themselves, will always be opposed to the removal of their privileges but their resistance can be overcome. What is needed is political will, predictability and the specific steps that can be supported by sensible citizens well aware that their results would be worthwhile. The 90 measures recommended here are just the beginning, but a beginning we see as a good and promising one.

October 2014

Svetla Kostadinova

Executive Director, Institute for Market Economics

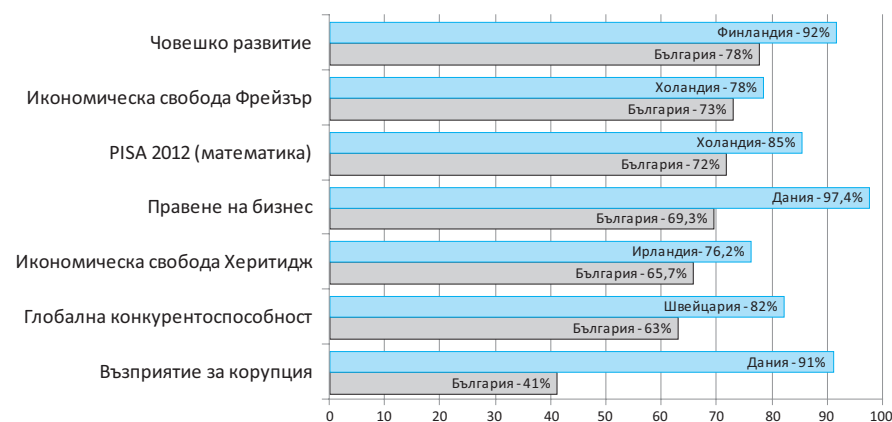
БЪЛГАРИЯ В МЕЖДУНАРОДНИТЕ КЛАСАЦИИ – КЪДЕ СМЕ И КЪДЕ МОЖЕМ ДА БЪДЕМ

Прегледът на седемте индекса показва, че за поредна година дългоочакваното „догонване“ на развитите страни в ЕС, които заемат и челните места в международните класации, просто не се случва. Дори и представянето на България в класациите за човешко развитие и икономическа свобода да е близо до това на първенците, липсва каквото и да било развитие. Причините, напротив на всеобщото разбиране, не са липсата на закони или правила, а неспазването им.

Подобряването на позицията на България в тези, а и в други международни класации, е от жизненоважно значение за подобряването на стандарта на живот в страната. Това се вижда ясно от икономическото състояние на първенците в класациите – те са и страните с едни от най-високите средни доходи на човек от населението. Следователно повишаването на икономическите и гражданските свободи, намаляването на корупцията и засилването на конкурентоспособността водят до по-високи темпове на икономически растеж и увеличаване на доходите.

При разглеждане на резултата на България сред останалите страни членки на Европейския съюз се вижда госта разнопосочно представяне – в отделни класации страната се представя добре, но в други изостава значително.

Представяне на оценката на България и първенеца в класацията в ЕС

Източник: Доклади по индексите, изчисления на ИПИ

Ако се разгледа представянето на България, това на първенеца в ЕС и максималния резултат, който може да се постигне в различните индекси, резултатите на България могат да се разделят в три групи:

- Слаби резултати (40-60% от максималния възможен резултат или най-доброто представяне) – в индекса за възприятие на корупцията оценката на България е под половината от максималната и далеч от тази на първенците – Дания и Нова Зеландия.

- Посредствени резултати (61-70%) – индексите за конкурентоспособност, икономическа свобода (Жеритидж) и условия за правене на бизнес класират България по-близо до първенците както в ЕС (Швейцария, Ирландия и Дания), така и в света.
- Добри резултати (71-80%) – в индексите за икономическа свобода (Фрейзър) и човешко развитие България се представя добре, като оценката ѝ е около ¼ от максималната и относително близо до тази на водещите страни в ЕС – Финландия и Холандия.

Докладите показват какво всъщност се крие зад по-високите резултати на развитите страни и доказват ясната връзка между оценките по всеки един индекс и представянето на отделните икономики. На следващата фигура е илюстрирано именно го какъв реален резултат води повишаването на оценката в международните индекси.

Предложените 90 мерки в следващата секция целят скъсяване на дистанцията между България и лидерите в международните класации, което, както показват изследванията, води до повече инвестиции, по-висок икономически растеж и в крайна сметка – по-високи доходи и подобряване на благосъстоянието на населението. Това е валидно в още по-голяма степен по време на криза или слаб икономически растеж.

90 ПРЕПОРЪКИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ

Образование

1. Заместване на част от сегашната държавна субсидия за университетите с финансиране на проектна база;
2. Платено обучение само за специалности, които се търсят на пазара на труда и за които няма кандидати;
3. Обвързване на част от финансирането на университетите с качеството на работа на центровете за кариерно развитие и предприемачество в тях;
4. Предоставяне на по-голяма свобода на образователните институции при определяне на нивото на заплащане на преподавателите в основното, средното и висшето образование чрез облекчаване или премахване на някои изисквания в колективните трудови договори, големината на паралелките, съдържанието и структурата на учебния процес;
5. Въвеждане на ваучерна система при финансирането на начално, основно и средно образование. Така родителите ще имат реален избор къде да учат децата им – в държавни или частни училища.

Пазар на труда

1. Премахване на минималната работна заплата;
2. Премахване на минималните осигурителни доходи;
3. Промяна в изискванията за участващите организации в двустранните преговори за сключване на колективен трудов договор или промяна на минималните осигурителни прагове с цел гарантиране на представителността на заинтересованите страни;
4. Отменяне на правомощието на министъра на труда и социалната политика да разпространява административно колективни трудови договори над всички предприятия в даден сектор;
5. Постепенно облекчаване на колективното трудово договаряне и отпадане на възможността за подписване на такива договори на отраслово и браншово ниво;
6. Премахване на задължението работодателят да мотивира освобождаването на работник, при положение че работникът няма такова задължение;
7. Премахване на изискванията при налагане на дисциплинарно наказание или уволнение работодателят да трябва да изслуша или приеме в писмен вид обяснението на заетото лице;
8. Премахване на ограничението дисциплинарното наказание да се налага не по-късно от една година от извършеното нарушение;
9. Облекчаване на изискванията за условия на труд в „нискорискови“ предприятия и сектори;
10. Облекчаване на административните условия за полагане на извънреден и нощен труд – например ограничението за максималния брой часове извънреден/нощен труд на седмица, както и обхвата на лицата, които могат да полагат такъв вид труд;
11. Премахване на т.нар. клас прослужено време при изчисляване на възнаграждението в частния сектор. Това вече се случва в държавния сектор през 2012 г.

12. Премахване на ограниченията пред практикуването на свободни професии като адвокати, нотариуси, инженери, архитекти, одитори, фармацевти. Такива например са ограниченията за цени и реклама, териториални и географски ограничения или такива на входа на професията – изпити, възраст, опит, изключителни права и т.н.;
13. Премахване на монопола на съсловните организации и изискванията практикуващите професията да са членове в тях. Работата на тези организации е в посока ограничаване на конкуренцията чрез въвеждане на минимални цени, слагане на бариери пред навлизането на пазара, въвеждане на допълнителни регулации;
14. Прекратяване на отпускането на пенсии за инвалидност, когато те не играят ролята на заместващ доход (поради по-ниско трудово възнаграждение на работещи със степен на нетрудоспособност), а допълнителен приход към доходите на лица, постигнали финансова независимост въпреки увреждането си;
15. Премахване на част от универсалните привилегии за хора с увреждания (например безплатните винетки за използване на националната пътна мрежа) и обвързването им с индивидуалната социална оценка за нуждите на лицето;
16. Обвързване на отпускането на помощи и привилегии за нетрудоспособност с участие в програми за рехабилитация, заетост, която не влошава нетрудоспособността, и социално включване;
17. Преориентиране на част от държавния ресурс за интеграция на хората с увреждания към програми, предоставящи финансиране за самостоятелни планове за интеграция;
18. Насочване на субсидираната заетост на хората с увреждания към работа в обща среда, а не в специализирана среда;
19. Промяна на законодателството, уреждащо отношенията между лице с намалена трудоспособност и работодател, което понастоящем има възпиращ, отколкото насърчаващ ефект за интеграцията им на пазара на труда.

Социална и здравна системи

20. Постепенно преминаване към водеща роля на т.нар. капиталов стълб в пенсионната система (лични пенсионни сметки) за сметка на сбиране ролята на държавното обществено осигуряване само до социални функции;
21. Постепенно заместване на задължението за осигуряване за майчинство и общо заболяване, както и за безработица в държавната система със задължение за частно решение. То може да бъде както институционално – например застраховка, така и лично – например банков депозит;
22. Въвеждане на избор за осигуряващите се – да продължат да се осигуряват в държавната здравна система или в частни здравноосигурителни фондове;
23. Промяна в законодателството, което от 2013 г. задължи здравноосигурителните фондове в България да се превърнат в застрахователни дружества съгласно директивата „Платежоспособност 2“. Европейското законодателство позволява, ако тези фондове отговарят на определени условия, да попаднат в изключенията и да не се налага промяна на статута.
24. Прехвърляне на 2 пр. п. от вноските за здравно осигуряване към частни здравноосигурителни фондове, като с това се намали и обхватът на финансираните от НЗОК услуги;
25. Постепенно увеличаване на вноската, която може да се прехвърли към частни здравноосигурителни фондове до достигане на пълния размер на осигуровката.

Бизнес среда

26. Премахване и намаляване на данъци с ниска ефективност, които единствено пречат на частния сектор и създават допълнителни разходи по администрирането им. Предлагани промени:
 - 0% данък дивидент, сега е 5%;
 - 10% данък върху ЕТ, сега е 15%;
 - 0% данък върху застрахователните премии, сега е 2%;
 - 0% данък върху дохода от лихви по срочни банкови депозити, сега е 8%;
 - 0% данък наследство, сега е между 0,4% и 6,6%;
27. Връщане на еднаквото третиране на дължимите данъци върху доходи на физически лица от извънтрудови договори през последното тримесечие на годината. От 2013 г. върху тях не се удържа данък от работодателя, а е дължим от работника;
28. Премахване на повечето данъчни преференции;
29. Прекратяване предоставянето на всякакви финансови стимули от държавата като субсидии, държавни гаранции, капиталови трансфери, междувирмени кредити и др. на избрани фирми и сектори;
30. Намаляване и уеднаквяване на всички такси, наложени на държавно и местно ниво, чиято стойност трябва да покрива единствено разходите за предоставяне на услугата и не трябва да генерира печалба;
31. Прехвърляне на някои преки данъци като приход и администриране към общините;
32. Предоставяне на повече правомощия в областта на данъчната политика на общините – възможност за намаление на местните данъци и такси;
33. Въвеждане на възможността за електронни плащания на всички държавни и общински такси и данъци, включително през интернет;
34. Министерството на финансите да публикува данни за невъзстановения данъчен кредит всеки месец, към определена дата, с разбивка за причините за невъзстановяване и ускоряване на възстановяването му в случаите, в които не текат проверки;
35. Промени в процедурата по несъстоятелност като:
 - Вписване в търговския регистър на подадената молба за откриване на процедура по несъстоятелност;
 - Молбата за откриване на процедура по несъстоятелност да се разглежда, само ако няма друга подадена молба за същия длъжник;
 - Разписване на крайни срокове за осребряване на имуществото и разплащане с кредиторите.
36. Опростяване на процедурата по регистрация на имущество чрез компютризация на процеса, свързване на информационната система на регистъра с други публични структури, участващи в регистрацията;
37. Пренасяне на отговорностите по съгласуване на инвестиционните документи за издаване на разрешително за строеж към частния сектор; премахване на сега съществуващите три вида фази – идейна, техническа и работна (и запазването само на фазата на инвестиционното проектиране);
38. Разширяване функциите на Имотния регистър, които да включват и регистрация по електронен път;
39. Ускорено довършване на кадастралната карта и кадастралните регистри в България (през 2014 г. покритието е около 18,2% от територията на страната в сравнение с 18% през предходните две години);

40. Намаляване на броя на процедурите и разходите за регистриране на собственост, въвеждане на възможност за регистрация по електронен път;
41. Въвеждане на обслужването на едно гише (където това още не се е случило или съществува само формално);
42. Свиване до минимум на регистрационните, лицензионните и разрешителните режими;
43. Въвеждане на повсеместно мълчаливо съгласие от страна на администрацията след изтичането на законовия срок за произнасянето ѝ;
44. Съкращаване на разходите и времето за подготовката на документите за международна търговия като например документите за технически контрол.

Законодателство

45. Реално прилагане на законното изискване всички промени в нормативните актове или внасянето на нови такива да имат оценка на въздействието и последваща оценка на резултатите;
46. Разписване на ясни санкции и процедури за действие при нарушаване на нормативната уредба (като например измененията на закона за МВР от средата на 2014 г., които водят до по-висок разход за заплати, без той да е финансово обезпечен, което противоречи на Закона за публичните финанси и Закона за държавния бюджет на Република България за 2014 г.);
47. Подобряване на процеса на обществени консултации с предвиждане на по-гълки срокове за консултации и задължителна обратна връзка по получените становища.

Съдебна система

48. Повишаване независимостта на съдебната система и реално налагане на административни и дисциплинарни наказания;
49. Оптимизиране на щатните бройки и осигуряване на по-голяма заетост в градове с по-висока натовареност;
50. Създаване на специализирани съдилища, в които работещите да имат възможността да се профилират;
51. Прецизиране на законодателството, което ще ограничи възможностите за тълкуването му и ще намали разходите и загубата на време за частния сектор;
52. Даване на правомощия на Сметната палата и Комисията за предотвратяване и установяване на конфликт на интереси да налагат наказания, ако им бъде отказано съдействие при проверки за конфликт на интереси;
53. Въвеждане на системен надзор върху управлението на съдилищата и прокуратурите от независима съдебна институция;
54. Подобряване работата на независимия съдебен инспекторат, който не изпълнява задълженията си;
55. Публикуване в електронен формат на всички съдебни решения;
56. Изготвяне на подробни годишни анализи за работата на Висшия съдебен съвет и навременно публикуване на отчетите му в интернет;
57. Публикуване на информация за действия при сигнали за корупция на интернет страниците на всички министерства.

Публичен сектор

58. Модернизиране на административните услуги чрез по-широка употреба на информационни технологии;
59. Намаляване на административните структури;
60. Създаване на допълнителни стимули за предоставянето на качествени административни услуги – диференцирано заплащане на служителите и рејтингова система, която да е комбинация от оценка на ползващите услуги и прекия ръководител;
61. Подобряване условията на работа в администрацията, включително чрез оптимизирането на щата и увеличаване на трудовото възнаграждение;
62. Въвеждане на външна оценка за предоставените електронни услуги, която може да включва критерии като удобство и време;
63. Осъществяване на строг контрол върху харченето на държавни средства чрез сериозна оценка на целесъобразността и ефективността на правителствените програми;
64. Прекратяване на практиката за правене на непредвидени и негласувани от парламента разходи на правителството през годината, с изключение на средствата от резерва за непредвидени и неотложни разходи;
65. Ускоряване на приватизацията, концесионирането и публично-частните партньорства;
66. Увеличаване на прозрачността при провеждането на правителствената политика чрез публикуване на редовна, изчерпателна и достъпна информация за работата на всички административни структури (първостепенни и второстепенни разпоредители с бюджетни кредити, местни власти);
67. Публикуване на редовна финансова информация за балансите на всички държавни и общински предприятия, в които държавата има дял над 50%, включително обема на депозитите им по банки;
68. Подобряване на индикаторите за изпълнение, които измерват постигането на целите в отделните програми и политики; периодична оценка на отделните програми;
69. Задължение за публикуване на отчетите и програмите в подходящ и постоянен електронен формат, който да направи използването на данните в тях възможно;
70. Въвеждане на минимални изисквания за съдържание и прозрачност на публикуваните данни, които да позволяват анализ на ефективността на отделните политики и сравнението им с тези от предишни периоди;
71. Разширяване правомощията на Сметната палата – препоръките ѝ да станат задължителни, освен ако не бъдат обжалвани и отхвърлени от Административния съд. Да се създадат механизми за изпълнението им, например чрез назначаване на контролор, който да следи за това;
72. Възприемане на бърза и ефективна процедура за налагане на административно-наказателна отговорност в случай на нарушения на процедурите и сроковете, разписани в Закона за достъп до обществена информация;
73. Подобряване на публикуването на обяви и разпространението на информация за предстоящи конкурси и обществени поръчки;
74. Създаване на възможност за провеждане на електронни търгове за обществени поръчки;

75. Записване на фискални правила в конституцията, както и на конкретни последващи санкции и мерки при неизпълнението им;
76. Реално използване на програмно бюджетирание и премахване на практиката бюджета на една институция за дадена година да зависи от бюджета ѝ от предходната година;
77. Намаляване на държавните субсидии с 25% през 2015 г. и постепенното им премахване – например в секторите земеделие, железопътен транспорт, пощи;
78. Прекратяване на практиката за подписване на преференциални условия с енергийни компании – например за предприятията, които произвеждат ток от възобновяеми източници, когенерация на топло- и електроенергия, микро водно-електрически централи;
79. Предприемане на мерки, вероятно с други европейски държави, за възстановяването на правото на страни членки на ЕС сами да определят действащите на тяхна територия акцизни ставки;
80. Прехвърляне на посредническите услуги на Агенцията по заетостта към частния сектор;
81. Намаляване на максималния таван на доходите на глава от семейството за отпускане на средства по програма „Семейни помощи за деца“, в момента 350 лв., и премахване на „детските надбавки“ за навършили пълнолетие деца;
82. Въвеждане на единен доходен критерий (на база обективни статистически показатели), диференциран на база община/област, с които да се обвържат всички социални програми и схеми за подпомагане;
83. Диференциране на „детските надбавки“ според дохода на родителите – тези с по-нисък доход ще получават по-големи надбавки, а тези с по-висок – по-ниски;
84. Въвеждане на оценка за ефективността на провежданите социални програми и ежегодна ревизия, както на отделни елементи на програмите, така и на цели програми в зависимост от изпълнението им.

Електронно правителство

85. Стандартизиране на използваните хардуерни и софтуерни продукти, които да отговарят на дефиниран набор от общоприети стандарти, подлежащ на периодична актуализация;
86. Поетапно свързване на настоящите информационни системи на институциите и гарантиране на съвместимост на новоизградените такива;
87. Електронна обмяна на документи между различните институции по служебен път, без участието на клиентите на администрацията;
88. Въвеждане на законови задължения за прилагане на ИКТ в административното обслужване, например употреба на електронен подпис, и санкции за неприлагането им – финансови и административни;
89. Въвеждане на принципа „електронни услуги – безплатни, услуги на гише – двойно по-скъпи“, т.е. създаване на стимули в обществото за използване на административни услуги по електронен път;
90. Преосмисляне на цялостното изграждане и предлагане на електронни услуги – трябва да бъде лесно и интуитивно.

90 RECOMMENDATIONS FOR ECONOMIC GROWTH

Education

1. Partial substitution of the present state subsidy for universities with project-based funding;
2. Introduction of fully-paid education for those specialities for which there is demand in the labour market yet have few applicants;
3. Funding for universities to be made partially contingent upon the quality of career development and entrepreneurship centres;
4. Granting greater freedom to educational institutions in determining the remuneration of teachers through relaxing or eliminating some of the collective labour agreements requirements, as well as those pertaining to the size of classes, course content and the organization of the teaching process;
5. Introduction of a voucher system for the financing of elementary, primary and secondary education. Parents would thus be given a real choice between state and private education for their children.

Labour market

1. Removal of the minimal wage;
2. Removal of a minimal level of social insurance income;
3. Changes in the requirements for the organizations involved in the bilateral negotiations of collective labour agreements (CLAs) or in the minimal social insurance thresholds to ensure representativeness of all stakeholders;
4. Repealing the power of the minister of labour and social policy to extend administratively the scope of collective labour agreements to cover enterprises in any particular sector;
5. Gradual relaxation of CLAs and their elimination at the sector and industry level;
6. Removal of the employer's obligation to explain a worker's dismissal, when no such obligation is imposed on the worker;
7. Removal of the obligation of employers to hear out an employee or acknowledge their written explanations during cases of disciplinary sanctions or dismissal;
8. Removal of the restriction on the imposition of disciplinary sanctions no later than a year after committing the offence;
9. Relaxation of working condition requirements in 'low-risk' enterprises and sectors;
10. Relaxation of administrative requirements with regard to overtime and night work, e.g. the restrictions on the maximum number of hours of overtime or night work per week and to the categories of employees allowed to perform such work;
11. Removal of the so-called 'years-of-service grade' used in calculating the wages in the private sector. For the public sector this change was introduced in 2012;
12. Removal of the restrictions on the practitioners of liberal professions, such as lawyers, notaries, engineers, architects, auditors, pharmacists. These are restrictions pertaining to rates and advertising, regional and geographical barriers and are those imposed at the entry point to the profession, e.g., examinations, age, experience, exclusive rights, etc.;

13. Removal of the monopolies enforced by professional organizations and to the membership condition imposed on practitioners. The activity of such organizations aim to restrict competition through the introduction of minimum prices, barriers to market penetration and/or additional rules and regulations;
14. Elimination of disability pensions which serve not as replacement income but as a supplement to the earnings of persons enjoying financial independence despite their disability;
15. Removal of some of the blanket privileges for people with disabilities, such as free vignette stickers for access to the national road network, and linking these privileges to the social assessment of an individual's needs;
16. Making incapacity benefit payments and privileges contingent upon participation in rehabilitation, employment and social inclusion programmes;
17. Redirecting part of the public resources earmarked for the integration of people with disabilities to programmes providing funding for individual integration plans;
18. Focusing subsidised employment for people with disabilities on providing work in an ordinary rather than a specialised environment;
19. Amendments to the provisions regulating the relations between disabled workers and employers, which at present have a deterring rather than a stimulating effect.

Social and health insurance system

20. Gradual transition to a leading role for the so-called 'capital pillar' of the pension insurance system (personal pension insurance accounts) and a shrinking role for public insurance, to be reduced to its social aspect;
21. Gradual substitution of the requirement for maternity and sickness insurance from the public social insurance system with a requirement for a private solution. The latter can be either institutional, e.g. with an insurer, or personal, e.g. through a nest egg;
22. Insured persons to be offered a choice to either continue making insurance payments into the state health insurance system or switch to a private health insurance fund;
23. Amendments to the legislation which, as of 2013, in fact forces health insurance funds in Bulgaria to become insurance companies in order to comply with the Solvency II Directive. Should such funds fail to meet certain conditions, EU legislation allows them, by way of derogation, to retain their status;
24. Transferral of 2 percentage points of the health insurance contributions to private health insurance funds, thus shrinking the share of NHIF-funded services;
25. Gradual increase of the share of the contribution transferable to private health insurance funds, ultimately reaching the full amount of the contribution.

Business environment

26. Removal and reduction of ineffective taxes, which merely hinder the private sector. Such changes should result in, for example:
 - 0% dividend tax, currently 5%;
 - 10% tax on sole traders, currently 15%;
 - 0% insurance premium tax, currently 2%;
 - 0% tax on the income from interest paid on time deposits, currently 8%;
 - 0% inheritance tax, currently between 0.4-6.6%;

27. Restoration of the equal treatment of taxes payable by individuals on income from civil contracts in the fourth quarter. As of 2013, no tax is payable on these by the employer, only by the worker;
28. Elimination of most tax advantages;
29. Removal of all types of financial incentive offered by the government to select companies and sectors, such as subsidies, state guarantees, capital transfers, business-to-business loans, etc.;
30. Reduction and unification of all state and local fees and charges, whose amount should cover solely the cost of providing the service and should not generate profit;
31. Transferral of some direct taxes to be managed and spend by the municipalities;
32. More powers in the area of fiscal policy to be granted to the municipalities, e.g., the possibility to reduce local taxes and charges;
33. Introduction of the possibility for e-payment of all state and municipal taxes and fees, online payment included;
34. Monthly publication by the Ministry of Finance of information about the amount of non-refunded tax credit as of a specific date with a breakdown of the reasons for non-refunding, and accelerated refunding in those cases which are not subject to examination;
35. Amendments to the insolvency procedure as follows:
 - Entry into the commercial register of submitted insolvency applications;
 - An insolvency application should only be considered if no other application has been filed by the same debtor;
 - Deadlines to be set for the disposal of immovable property and a pay-off to creditors.
36. Facilitation of property registration procedures through computerising the process and connecting the information system of the register to other public bodies involved in the registration process;
37. Transferral to the private sector of the responsibility for the coordination of investment documents required for the issuance of construction permits; elimination of the current three stages – conceptual, technical and operational – and the retention solely of the investment planning stage;
38. Extension of the functionalities of the Property Register to include online registration;
39. Acceleration of the completion of the cadastral map and cadastral registers in Bulgaria (18.2% of the territory of the country has been covered as of 2014 compared with 18% in previous years);
40. Reduction of the number of procedures and the cost for property registration; introduction of an e-registration option;
41. Introduction of one-stop shopping (where this has not been done or has been done only on paper);
42. Reduction to the bare minimum of the number of registration, licensing and authorisation regimes;
43. Introduction of the general tacit consent assumption for the administration upon expiration of the legal time limits for issuing a decision;
44. Reduction of the cost and time for the drafting of foreign trade documentation, such as technical control papers.

Legislation

45. Genuine application of the legal requirement that all proposed amendments to legal acts or newly proposed ones shall be accompanied by an impact assessment and follow-up assessment;
46. Clear sanctions and procedures in case of regulatory framework violations (e.g. the amendments to the Ministry of Interior Act as of mid-2014, resulting in higher costs for salaries without the required financial backup, which is in conflict with the Public Finance Act and the Republic of Bulgaria State Budget Act for 2014);
47. Improvement of the public consultation process through extending the consultation period and introducing mandatory feedback on the presented position statements.

Judicial system

48. Strengthening the independence of the judicial system and imposition of more administrative and disciplinary penalties;
49. Optimizing payroll positions and ensuring more positions in cities with higher workload;
50. Setting up of specialized courts with more opportunities for professional specialization of their staff;
51. More precise wording of legal provisions in order to limit possible interpretations and reduce wasted time and costs for the private sector;
52. Powers to be granted to the Audit Office and the Commission for Prevention and Ascertainment of Conflict of Interest to impose sanctions if cooperation is refused in the course of conducting conflict of interest checks;
53. Introduction of regular oversight on the management of courts and prosecutor's offices by an independent judicial body;
54. Improvement of the functioning of the independent judicial inspectorate, which has so far failed to properly perform its duties;
55. Publication in an electronic format of all court judgements;
56. Drafting of detailed annual analyses of the activity of the Supreme Judicial Council and ensuring the timely online publication of its reports;
57. Publication of information on actions in response to corruption reports on the websites of all ministries.

Public sector

58. Modernisation of administrative services through the wider use of information technology;
59. Reduction in the number of administrative bodies;
60. Creation of additional incentives to encourage the provision of high quality administrative services: the differentiated payment of staff and a rating system reflecting both the satisfaction of service users and the assessment of the line manager;
61. Improvement of working conditions in the administration, including through optimisation of staffing;
62. Introduction of external evaluation of e-services provided, which may include criteria such as convenience, ease of use, and time required;
63. Exercise of strict control on the spending of public funds through the stringent assessment of the feasibility and effectiveness of governmental programmes;

64. Elimination of the practice of ad hoc government spending during the fiscal year without the sanction of the Parliament with the exception of reserve funds to cover incidental and urgent expenses;
65. Acceleration of privatisation, concession granting and facilitation of public-private partnerships;
66. Improvement of the transparency in the implementation of government policies through the publication of regular, detailed and accessible information about the work of all administrative bodies (i.e., primary and secondary budget credit spenders, local authorities);
67. Publication of regular financial information about the balance sheets of all state and municipal enterprises where the state holds a share of over 50%, including the amounts of their bank deposits;
68. Improvement of performance indicators measuring target attainment under various programmes and policies; periodic evaluation of individual programmes;
69. Obligation to publish the reports and programmes in a convenient electronic format to ensure access to their content;
70. Introduction of minimal requirements with respect to the content and transparency of the published information in order to allow the analysis of the effectiveness of the respective policies as well as their comparability with previous ones;
71. Extending the powers of the Audit Office: its recommendations should be mandatory unless appealed against and repealed by the Administrative Court. Mechanisms should be put in place to ensure compliance; for example, through the appointment of a controller to monitor implementation;
72. Adoption of a fast and efficient procedure to enforce administrative liability and sanctions in the case of infringement of the procedures and time limits as set down in the Access to Public Information Act;
73. Better organisation of the publication of announcements and the dissemination of information about upcoming competitions and public procurement procedures;
74. Enabling electronic public procurement tendering;
75. Introduction of fiscal norms in the constitution as well as specific follow-up measures in case of non-compliance;
76. Actual use of programme-based budgeting and elimination of the practice of making an institution's budget for any given year contingent upon its budget for the preceding year;
77. Reduction of state subsidies by 25% in 2015 with a view to their gradual phase out. Such subsidies exist, for example, in agriculture, rail transport, Bulgarian Posts, etc.;
78. Elimination of the practice of granting preferences to energy companies. These have been granted to companies producing electricity from renewable energy sources, from the co-generation of thermal and electric energy and to micro-hydroelectric power stations;
79. Steps to be taken, in agreement with other European countries, to restore the right of EU member states to determine for themselves their excise rates on their own territory;
80. Transferral of the mediation services provided by the Employment Agency to the private sector;
81. Lowering the average income threshold for granting support under the Family Allowances for Children programme, currently amounting to 350 BGN, and the discontinuation of "child benefits" for those who have attained the age of majority;

82. Introduction of a unified income standard (based on objective statistical indicators), differentiated by municipality/district, to be applied to all welfare programs and social assistance mechanisms;
83. Differentiation of allowances for children depending on the parents' income, so that families with lower income can have bigger allowances, while those with higher income will have smaller ones;
84. Introduction of impact assessments for all social programmes implemented and an annual review process both for the individual programme components and the entire programmes based on their implementation.

E-government

85. Standardisation of the hardware and software products used so that they are in compliance with a clearly defined set of common standards allowing regular updating;
86. Staged interconnecting of the existing institutional information systems and ensuring the interoperability of the newly installed ones;
87. Electronic sharing of documents between governmental agencies through official channels without the involvement of the clients of their respective administrations;
88. Introduction of legal obligations concerning the application of ICT in administrative services, e.g. the use of the electronic signature and sanctions, both financial and administrative, for non-compliance;
89. Introduction of the principle of free e-services and expensive counter services to create incentives and encourage citizens to use online administrative services;
90. Reassessment of the overall implementation and provision of e-services, which should be made user-friendly and intuitive.

ПРАВЕНЕ НА БИЗНЕС 2014

Издава: Световната банка

www.doingbusiness.org

Година на използваните в последното издание на индекса данни: юни 2013 (единствено данните за „плащане на данъци“ се отнасят за периода януари-декември 2012)

1. За индекса

Индексът за правене на бизнес (ИПБ), изготвян от Световната банка от 2003 г. досега, дава оценка за правилата за бизнес в повечето икономики по света. В последното издание на индекса от 2014 година са включени 189 страни, а използваните данни са актуални към 1 юни 2013 година. ИПБ дава количествени стойности за 10 отделни групи индикатори. През 2011 г. групата индикатори „Наемане на работници“ е изключена от изчислението на индекса, но класацията продължава да следи развитието му. Групите индикатори, включени в изчислението на индекса, са следните:

- 1) **Започване на бизнес** – обобщава процедурите и разходите, свързани със започването на бизнес.
- 2) **Издаване на разрешително за строеж** – оценява процедурите, времетраенето и разходите за построяването на склад.
- 3) **Достъп до електричество** – оценява нужните процедури за осигуряване на постоянно електрическо снабдяване за един склад.
- 4) **Регистриране на собственост** – разглежда стъпките, времетраенето и всички разходи, свързани с регистрирането на имот.
- 5) **Достъп до кредит** – оценява законовите права на кредитополучателите и кредиторите, както и покритието, обхвата, качеството и достъпността на кредитна информация в страната чрез наличието на публични или частни кредитни регистри и бюра.
- 6) **Защита правата на инвеститорите** – измерва степента на защита на миноритарните акционери срещу злоупотреби на директорите и използването на корпоративни активи за лични ползи (правила за разкриването на тайна, отговорност на директорите и искове на акционерите).
- 7) **Плащане на данъци** – измерва нивото на данъците и задължителните вноски, които средно голяма фирма трябва да плати или утържи за една година, както и административната тежест при плащането на данъци.
- 8) **Международна търговия** – обобщава процедурите и документите, необходими за внос и износ на стандартен товар от стоки по воден път.
- 9) **Изпълнение на договорите** – измерва ефективността от прилагането на договори при търговски спор.
- 10) **Закриване на бизнес** – измерва времето и разходите за преминаване през процедурата по фалит (основни пречки в процедурата по несъстоятелност).

В изчислението на индекса през 2014 г. настъпват следните промени:

- Плащане на данъци – размерът на данъците върху горивата е изключен от общата данъчна тежест. Независимо от това плащането на тези данъци е включено в броя на платените данъци.
- Международна търговия – тук са изключени документите, които са необходими единствено за получаване на преференциално третиране, като например сертификата за произход, ако се използва единствено за получаване на преференциална тарифа по силата на търговски споразумения.
- В последното издание на изследването е премахнато ограничението всяка административна процедура да отнема поне един ден. Това става възможно след по-широкото навлизане на електронните услуги, които позволяват дадена процедура да протича в рамките на няколко часа.

Индексът събира данни по стандартизиран начин. Екипът изготвя анкета, която е консултирана с анализатори, изследователи и различни специалисти. Изследването използва прости икономически аргументи, за да се осигури сравнимост между отделните страни.

За поредна година класацията е оглавена от Сингапур. Останалите страни в челната десетка през 2014 г. също са сред първенците през миналите години въпреки разместване в позициите. Тяхното подреждане е както следва: Хонконг, Нова Зеландия, САЩ, Дания, Малайзия, Южна Корея, Грузия, Норвегия, Великобритания.

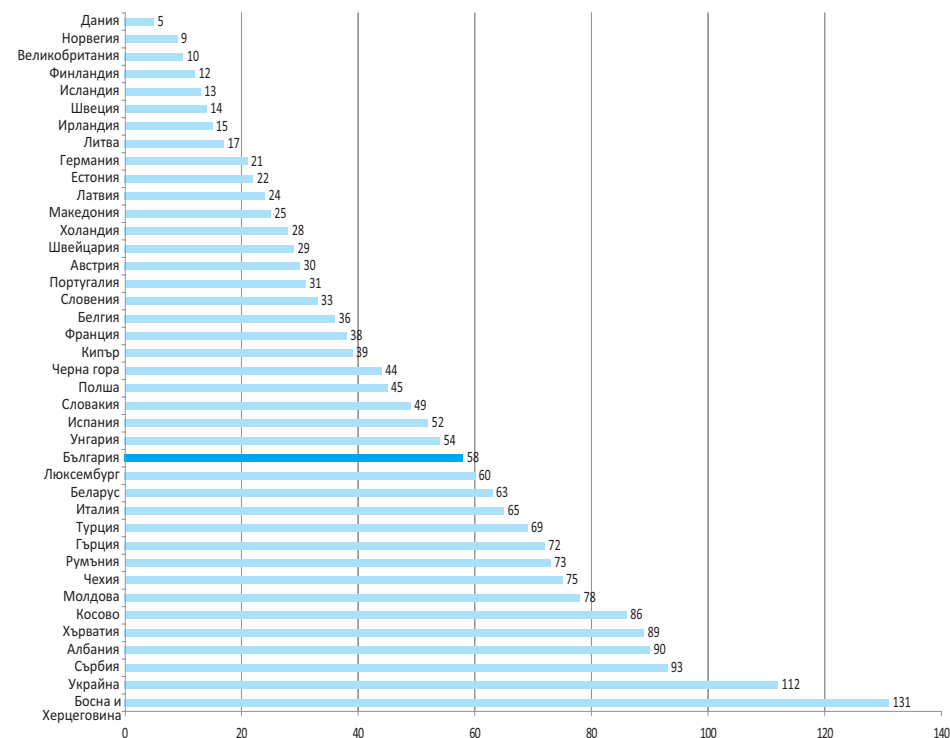
2. Позиция на България

През 2014 г. България заема 58-мо място от 189 страни, което според обновената методология представлява влошаване с едно място в сравнение с предходната година. Така страната се нарежда след Ботсуана и Тонга и пред Бруней и Люксембург. Извадката на страните от Европейския съюз и Източна Европа показва, че България е близо до средата на класацията, изпреварвайки страни като Италия, Турция, Румъния, Гърция и Чехия.

В тазгодишното издание България търпи леко влошаване на позициите по основните си предимства – достъп до кредит и защитата правата на инвеститорите. До неотдавна към тях се числеше и започването на бизнес, но представянето на страната по този показател също се влошава през последните години. Промяната в методологията на изследването от 2014 г. също е спомогнала за тази негативна динамика. Подобрене се наблюдава единствено по отношение на международната търговия и плащането на данъци. При международната търговия подобренето се дължи на понижаване разходите за внос и износ на стоки, докато при индикаторите за плащане на данъци няма промяна и подобренето се дължи на по-лошата позиция на други страни в класацията.

В най-голяма тежест на индекса продължават да бъдат групите индикатори за издаването на разрешителни за строеж и достъп до електричество. Още по-лошото е, че при тях се наблюдава и влошаване на позициите през последните години, с което страната още повече изостава в класацията. Най-голямо влошаване в позицията се наблюдава именно по отношение на издаването на разрешителни за строеж.

Графика 1: България и позицията ѝ в Европа

Източник: Doing Business 2014

Таблица 1: Промяна в мястото на България по категории

Показател	2014	2013	Промяна
Общо	58	57	-1
Започване на бизнес	65	58	-7
Издаване на разрешително за строеж	118	110	-8
Достъп до електричество	135	132	-3
Регистриране на собственост	62	57	-5
Достъп до кредит	28	24	-4
Защита правата на инвеститорите	52	51	-1
Плащане на данъци	81	84	3
Международна търговия	79	86	7
Изпълнение на договорите	79	79	–
Закриване на бизнес	92	91	-1

Източник: Doing Business 2014

Ако се разгледа развитието на страната по отделните групи индикатори през годините, картината е малко по-различна. Достъпът до кредит и защитата правата на инвеститорите традиционно са силни страни на България в класацията, но именно при тях се наблюдават и едни от най-големите загуби на позиции. Дори и да се абстрахираме от промените в методологията на изследването през годините, това показва ясна тенденция на загуба на конкурентни предимства. В същото време страната почти постоянно подобрява позицията си по отношение на международната търговия, което показва траен ангажимент. Същото се отнася и за започването на бизнес, където се наблюдава и най-големият напредък през годините. Предвид това е притеснително, че България регистрира спад през последната година. Общото заключение обаче е, че средата за правене на бизнес се влошава през годините, което допълнително възпрепятства икономическото възстановяване на България след икономическата криза от 2009 година.

Таблица 2: Развитие на показателите за България в периода 2008-2014 г.

Показател	2014	2008	Промяна
Общо	58	46	-12
Започване на бизнес	65	100	35
Издаване на разрешително за строеж	118	103	-15
Достъп до електричество	135	-	-
Регистриране на собственост	62	62	0
Достъп до кредит	28	13	-15
Защита правата на инвеститорите	52	33	-19
Плащане на данъци	81	88	7
Международна търговия	79	89	10
Изпълнение на договорите	79	90	11
Закриване на бизнес	92	72	-20

Източник: Doing Business 2014

3. Причини за позицията

За поредна година най-слабата позиция на страната е по отношение на достъпа до електричество, където се намира на 135-о място. Причините за това са многото на брой, дълги и скъпи процедури. За свързване на даден обект към електроенергийната мрежа са необходими 6 процедури в сравнение с 5 в страните от ОИСР. В същото време процедурите в България отнемат 130 дни в сравнение с 89 в страните от ОИСР, а разходите по тях възлизат на 320% от средния доход на глава от населението в сравнение със 79,1% в страните от ОИСР.

Другата група индикатори, по които страната изостава значително, е издаването на разрешителни за строеж. За целта са необходими 18 процедури в сравнение с 13 в страните от ОИСР. Тук трябва да се има предвид, че една от изследваните процедури е включена едновременно както в тази група индикатори, така и в групата индикатори за достъп до електричество, което представлява двойно броене. Това е подписването на предварителен договор с електроразпределителното дружество, което отнема 30 дни и струва 212 лева.

Цялата процедура за издаване на разрешително за строеж отнема 104 дни в сравнение със 147,1 дни в страните от ОИСР, но за сметка на това е над два пъти и половина по-скъпа – 222,9% от средния доход на глава от населението в сравнение с 84,1% в страните от ОИСР. Напълно постижимо е намаляване на времето за издаване на разрешително за строеж, тъй като през 2008 г. то е отнемало 76 дни. През следващата година този период се увеличава до 104 дни и оттогава остава непроменен.

Несъмнено разликата в разходите, измерени като дял от средния доход на глава от населението, частично идва от по-ниския стандарт на живот в България в сравнение с този в страните от ОИСР, но това не е единствената причина. Така например получаването на одобрение за строеж от главния архитект на дадена община струва 10 405 лв. Подписването на договор с ВиК дружество струва 720 лв., въпреки че на по-ранен етап е подписан предварителен договор, който също струва толкова.

България губи позиции при традиционно силната група индикатори за достъп до кредит, което се дължи на липсата на частни кредитни регистри. Такива съществуват до края на 2011 г., когато обхващат 28,8% от населението на 15 и повече години. Независимо от това страната продължава да има висока оценка за защитата на законите права на кредитополучатели и вложители – 9 от 10, в сравнение със средната оценка за страните от ОИСР – 7 от 10.

Подобрение в позицията се наблюдава при международната търговия, като единствените промени при индикаторите се наблюдават при цените на вноса и на износа, които намаляват съответно с 11,7% и 9,9% спрямо предходното издание. Независимо от това разходите, свързани с международната търговия, остават с над 5% над нивата си от 2008 г. и с близо 29% над средните разходи в страните от ОИСР. Вносите в и износът от България отнемат близо двойно повече време в сравнение със страните от ОИСР.

В класацията за 2014 г. България не е отличена с нито една реформа, свързана с бизнес средата. От една страна това не е изненадващо предвид политическото напрежение през първата половина на 2013 г., което доведе до предсрочни избори през май. От друга страна е разочароващо, тъй като не са провеждани никакви реформи и през втората половина на 2012 г., когато подобни проблеми не е имало.

4. Добри примери

Най-добре представящата се страна от последните две вълни на разширяване на ЕС по отношение на условията за правене на бизнес е Литва, която заема 17-о място в класацията. През последните години тя не се отличава с множество реформи, но атакува най-големите пречки пред бизнеса, което ѝ позволява бързо да се издига в класацията.

Литва бележи най-голям напредък по отношение на започването на бизнес, където се изстрелва от 105-а позиция през 2013 г. до 11-а през 2014 година. Това несъмнено оказва влияние и върху мястото на страната в крайната класация за правене на бизнес, но трябва да се има предвид, че тя традиционно се представя добре, тъй като през 2013 г. заема 25-о място, а през 2014 г. – 17-о.

В периода юли 2012 – юни 2013 г. в Литва се въвежда нова форма за регистрация на дружества с ограничена отговорност, която значително скъсява времето за регистрация и премахва изискването за минимален капитал. Това е продължение на реформите от предходната година, когато в Литва се въвежда електронната регистрация на дружества с ограничена отговорност и премахването на нотариалната заверка за някои документи.

Таблица 3: Позицията на България и Литва по отделните категории

Показател	България	Литва
Общо	58	17
Започване на бизнес	65	11
Издаване на разрешително за строеж	118	39
Достъп до електричество	135	75
Регистриране на собственост	62	6
Достъп до кредит	28	28
Защита правата на инвеститорите	52	68
Плащане на данъци	81	56
Международна търговия	79	15
Изпълнение на договорите	79	17
Закриване на бизнес	92	44

Източник: *Doing Business 2014*

5. Обобщение

Позицията на България през 2014 г. е много близка до тази от предходната година, но се наблюдава леко влошаване. Както и през предходни години това не се дължи на утежняване и оскъпяване на административните процедури в страната, а на по-бързото подобрене в представянето на други страни в класацията. Това означава, че условията за правене на бизнес в България се подобряват, но по-бавно в сравнение с други страни. С други думи България не само не скъсява дистанцията с развитите европейски страни, но и става все по-малко атрактивна за чуждестранните инвеститори, които могат да се насочат към страни с по-добри позиции в класацията.

ГЛОБАЛНА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ 2014-2015

Световен икономически форум

<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/faqs/index.htm#network1>

Година на използваните в последното издание на индекса данни: 2013 г. – юли 2014 г.

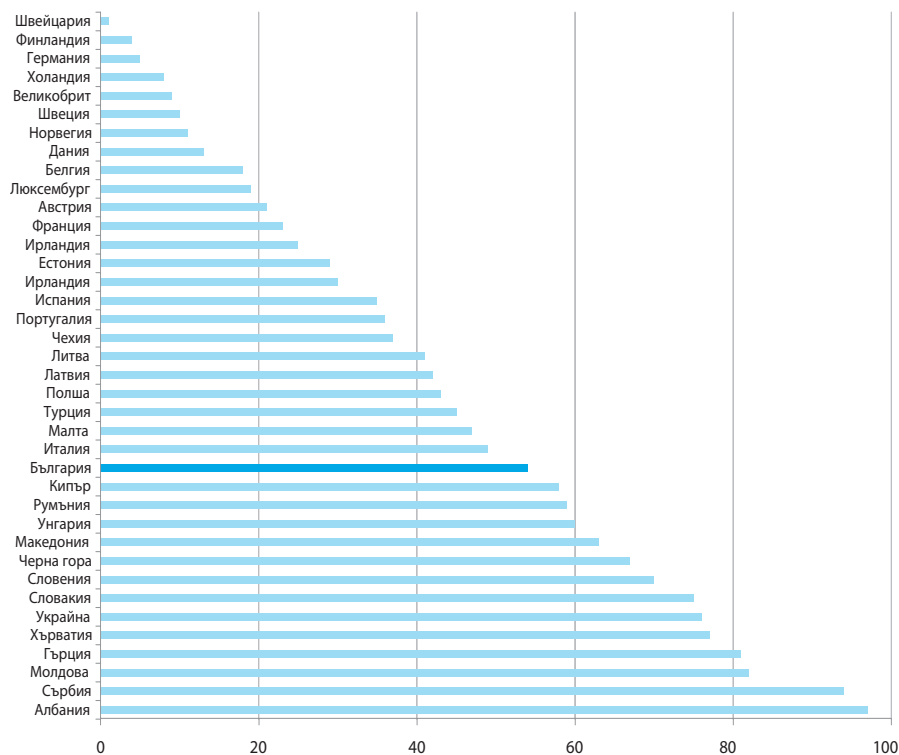
За поредна година най-проблемните области в България, които понижават оценката в Индекса за глобална конкурентоспособност, остават ниското доверие в политиците, административното фаворизиране, сериозната зависимост на съдебната система и отклоняването на публични средства. Освен това през последните години липсва сериозно подобрене в развитието на бизнеса и местните компании остават фокусирани в дейности със сравнително ниска добавена стойност като добив и производство на компоненти от крайни продукти. В същото време потреблението продължава да е водено главно от цената на продукта, а не толкова от качеството му. Наблюдава се също така влошаване на ефективността на пазара на труда, което несъмнено е допринесло за негативното му развитие през последните години

1. За индекса

Индексът за глобална конкурентоспособност е част от Доклада за глобална конкурентоспособност, изготвян от Световния икономически форум, чиято цел е да оцени способността на всяка страна да осигури висока степен на просперитет на своите граждани. Индексът за глобална конкурентоспособност е подобрене на предшестващия го Индекс за растеж и конкурентоспособност, който се изготвя до 2006 г., като новият индекс анализира много повече фактори. Базиран е на 12 т.нар. стълба, като всеки един от тях представлява област, считана за определяща за конкурентоспособността. Стълбовете са обединени в три групи, които покриват факторите за конкурентоспособност във възходящ ред. Трите групи и 12-те стълба са следните:

- Основни изисквания
 - ✓ Институции
 - ✓ Инфраструктура
 - ✓ Макроикономическа стабилност
 - ✓ Здраве и основно образование
- Спомагателни фактори за ефективността
 - ✓ Висше образование и обучение
 - ✓ Ефективност на пазара на стоки
 - ✓ Ефективност на пазара на труда
 - ✓ Степен на развитие на финансовите пазари
 - ✓ Технологична готовност
 - ✓ Обем на пазара
- Фактори за иновации и усъвършенстване
 - ✓ Степен на развитие на бизнеса
 - ✓ Иновации

Графика 1: Класация на страните от Европа

Източник: Global Competitiveness Report 2014-2015 г.

Важно е да се отбележи, че за стойностите на стълбовете се използва комбинация от т.нар. твърда и мека информация, т.е. от статистическа информация и информация, добита от допитвания сред бизнес лидери. Последното издание на Доклада за глобална конкурентоспособност 2014-2015 включва 144 страни в сравнение със 148 страни в предходното издание. В последното издание на индекса Швейцария отново води световната класация, като подобрява оценката си от предходното издание до 5,70 точки в сравнение с 5,67 (от 7 възможни точки) в предишното издание. Въпреки това оценката ѝ все още е под нивото от 2011-2012 г. Близо след нея се нареждат Сингапур с 5,65 т. и САЩ с 5,54 т. През 2014 г. четвъртото място в класацията се заема от Финландия с 5,50 т., а след нея се нареждат Германия с 5,49 т., Япония с 5,47 т. и Хонконг с 5,46 т.

2. Позиция на България

В сравнение с останалите страни в Европа, България е във втората половина на класацията и се намира между Италия и Кипър, като бележи подобрене в сравнение с предходната година. В последното изследване България също така успява да изпревари страни като Румъния, Унгария, Словения и Словакия.

България традиционно изостава в позицията си в повечето от изследваните сфери на конкурентоспособност, което се оказва в тежест на цялостната оценка на страната. Частично изключение правят групите показатели „Макроикономическа стабилност“ и „Здраве и начално образование“, макар че тази година се наблюдава влошаване на позицията на България по тях. Основните двигатели на подобрието на индекса за България през последната година са групите индикатори за ефективност на пазара на стоки, степента на развитие на финансовите пазари и технологичната готовност.

Таблица 1: Позиции на България

Стълбове	Място 2014 (от 148)	Място 2013 (от 144)	Резултат 2014–2015	Резултат 2013–2014
ОБЩО	54	57	4,4	4,3
Основни изисквания	59	58	4,7	4,7
I. Институции	112	107	3,3	3,4
II. Инфраструктура	74	75	4,1	3,9
III. Макроикономическа стабилност	36	30	5,4	5,6
IV. Здраве и основно образование	51	45	6	6
Спомагатели за ефективност	52	60	4,3	4,2
V. Висше образование и обучение	63	69	4,5	4,3
VI. Ефективност на пазара на стоки	63	81	4,4	4,2
VII. Ефективност на пазара на труда	67	61	4,2	4,4
VIII. Степен на развитие на финансовите пазари	60	73	4,2	3,9
IX. Технологична готовност	41	44	4,7	4,4
X. Обем на пазара	63	63	3,9	3,9
Фактори за иновации и усъвършенстване	106	108	3,6	3,3
XI. Степен на развитие на бизнеса	105	106	3,6	3,6
XII. Иновации	105	105	2,9	3

Източник: Global Competitiveness Report 2014-2015 г.

Бележка: Резултат „7“ е най-високата възможна оценка, а „1“ – най-ниската.

Резултатите от направено проучване сред частния сектор в рамките на класацията показват, че корупцията остава най-голямата пречка за конкурентоспособността за 14% от запитаните, което е увеличение с 1 пр.п. в сравнение с предходната година. Проблематични остават още неефективната държавна бюрокрация (малко над 13% от запитаните), достъпът до финансиране (близо 11,5%) и нестабилността на водената политика (9,4%). С други думи четири от петте основни пречки пред бизнеса са свързани с работата на администрацията, което говори както за сериозна държавна намеса в икономиката, така и за ниско качество на предлаганите услуги.

За втора поредна година България подобрява както оценката си – 4,37 точки в сравнение с 4,31 точки през предходната година, така и позицията си – 54-а от 144 страни в сравнение с 57-а от 148 страни през предходната година. През 2012 г. класацията също включва 144 страни, а позицията, която България заема тогава, е 62-а. Непосредствено преди България тогава са Русия и Филипините, а след нея – Барбадос и Република Южна Африка.

В периода 2008-2014 г. България бележи сериозен напредък единствено по отношение на инфраструктурата и технологичната готовност. При останалите групи индикатори или няма сериозно подобрение, или няма промяна. По отношение на ефективността на пазара на труда страната получава по-висока оценка през 2008 г. в сравнение с 2014 г.

Графика 2. Развитие на оценките на България по групи индикатори

Източник: Global Competitiveness Report 2014-2015 г.

фактор, който е в тежест на представянето на страната, е естеството на конкурентните предимства на България, които са концентрирани основно в ниските разходи за труд и наличието на природни ресурси. Страната не се представя добре и по отношение на участието на местни компании в т.нар. value chains. Това се дължи на ограниченото участие на местните компании в производството на крайни продукти. В голяма степен дейността им се свежда до отделни дейности, като добив и производство на отделни елементи, а дейности като сглобяването на крайния продукт, рекламата, маркетинга, продажбите и др. са изнесени в други страни.

- **Ефективност на пазара на стоки.** В тази група индикатори най-ниска оценка получава провежданата селскостопанска политика, като запитаните участници в интервюта я оценяват като голяма тежест за икономиката. Според анкетираните от частния сектор нормативната уредба в страната по-скоро обезкуражава чуждестранните инвестиции, отколкото да ги насърчава. В тежест на крайната оценка е още изтънчеността на потребителите, която се оценява със сравнително ниска оценка, тъй като решенията за покупка на дадена стока зависят предимно от цената ѝ.

Както се вижда от графика 2 оценките на България по отделните групи индикатори почти не се променят в периода 2008-2014 година. Липсата на развитие се вижда най-ясно при институциите, иновациите, степента на развитие на бизнеса и степента на развитие на финансовите пазари. При ефективността на трудовия пазар дори се наблюдава влошаване, което се дължи на неспособността на страната да привлече и да задържа талантливите работници. Влошаване се наблюдава и по отношение на взаимодействието между работодатели и заети лица.

Независимо от това не може да се пренебрегне фактът, че оценките на бизнеса за водещите проблеми се променят през последните години. Така например, през 2008 г. близо 20% от запитаните посочват като най-голяма пречка пред бизнеса нестабилната държавна политика, а 15,7% посочват инфлацията. Въпреки че достъпът до финансиране се нарежда на трето място и през 2008 г., и през 2014 г., дялът на посочилите го като водещ проблем намалява. Заедно с това оценките на бизнеса за корупцията се влошават – през 2008 г. 12,3% от запитаните я посочват като водещ проблем, докато през 2014 г. този дял е 14%.

3. Причини за позицията

България получава традиционно ниски оценки по отношение на институциите, степента на развитие на бизнеса и ефективността на пазара на стоки.

- **Институции.** България получава ниски оценки заради фаворизирането на определени бизнес интереси, липсата на прозрачност при взимането на решения, както и липсата на независима съдебна система. Към тях се прибавят и ниските оценки за ефективност на регулаторната рамка както при уреждане на спорове, така и при обжалването на административни решения и нормативни промени. Всичко това води до изключително ниско доверие към политиките с оценка от 1,9 от 7, която отрежда на България 130-а позиция в класацията.
- **Степен на развитие на бизнеса.** Ниските оценки в тази група индикатори се дължат в най-голяма степен на слабо развитите бизнес клъстери, както и на слабото желание от страна на частния сектор за делегиране на отговорности. Друг

4. Добри примери

Оценките на България и Естония в класацията Индекс на глобална конкурентоспособност се доближават единствено по отношение на индикаторите в групите „Здраве и основно образование“ и „Макроикономическа стабилност“. България изостава най-много по отношение на работата на институциите, иновациите, висшето образование и обучение. Сериозна разлика се наблюдава и по отношение на оценките за ефективност на трудовия пазар.

Единственото предимство, което България има в сравнение с Естония, е големината на пазара, но, както се вижда от останалите оценки, то не е достатъчно нито да повиши цялостната оценка на страната, нито да изиграе ролята на катализатор при провеждането на реформи в другите области.

Графика 3. Сравнение между България и Естония в последния доклад

Източник: Global Competitiveness Report 2014-2015

ВЪЗПРИЯТИЕ ЗА КОРУПЦИЯ 2013

Трансперънски Интернешънъл

www.transparency.org

Година на използваните в последното издание на индекса данни: 2011–2013 г.

1. За индекса

През петте години от членството на България в Европейския съюз действията по сътрудничество с европейските институции и борбата с корупцията са непостоянни. Най-негативно е възприетото за корупция в съдебната система, което не се дължи на слабости в нормативната уредба, а в прилагането ѝ. Въпреки че в периода 2009-2013 г. се наблюдава известно подобрение в оценките за възприятие за корупцията в отделни сфери, то е незначително, а при медиите дори се наблюдава влошаване.

Индексът за възприятие на корупция (ИВК) на Трансперънски интернешънъл е създаден през 1995 г. и измерва степента на политическа и административна корупция в една страна така, както я възприемат представители на бизнеса, световни анализатори и местни експерти. За разработването му се използват данни от експертни и бизнес проучвания, провеждани от тринадесет независими институции.

За целите на съставянето на индекса корупцията се определя като злоупотреба с обществена длъжност за лична изгода. Тук се включват елементи като подкуп на държавни служители, комисионни при обществени поръчки, присвояване на обществени средства или просто липса на антикорупционни усилия. По този начин в обхвата на анализа влизат както административните, така и политическите аспекти на корупцията.

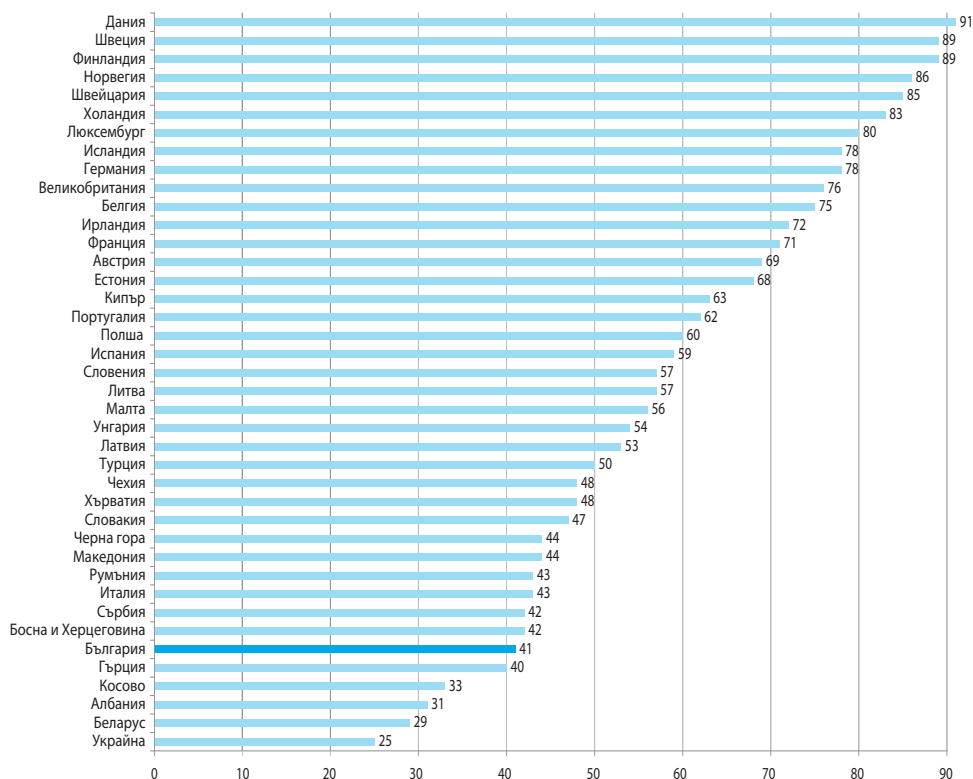
Индексът за възприятие на корупция през 2013 г. е съставен въз основа на актуализирана методология, която едновременно опростява изчислението на резултатите и ги прави сравними през годините, което не беше възможно до момента. Този резултат е постигнат, като при изчислението на индекса се взимат данни само за една година от всеки източник.

Последното издание на индекса обхваща 177 държави и показва, че корупцията в публичния сектор, особено по отношение на политическите партии, полицията и съдебната система, остава едно от най-големите предизвикателства пред икономиките по света. Според авторите на изследването тя може да се окаже сериозна пречка пред постигането на единна позиция по отношение на проблеми като икономическите кризи, бедността и дори климатичните промени.

В последния индекс първото място се погеля от Нова Зеландия и Дания с по 91 от 100 точки, а Финландия и Швеция се нареждат веднага след тях с 89 точки. Следват Норвегия и Сингапур с 86 т., Швейцария с 85 т., Холандия с 83 т. и Австралия и Канада с по 81 т. На дъното са Сомалия, Северна Корея и Афганистан с по едва 8 точки и без промяна от предходната година.

Две трети от класираните 177 страни в Индекса за възприятие на корупция за 2013 г. имат оценки под 50 точки, което е силно обезпокоително и според авторите показва необходимостта от прилагане на нов подход за осигуряване на повече прозрачност и отчетност в дейността на публичните институции.

Графика 1: Класиране на страните в Европа

Източник: Индекс за възприятие на корупция 2013

2. Позиция на България

Оценката на България, както и позицията ѝ в индекса през 2013 г., остават непроменени и страната получава 41 точки, като по този начин се нарежда на 77-о място. Със същия резултат са Сенегал и Тунис. С една точка по-нагоре са Босна и Херцеговина, Бразилия, Сърбия и Република Южна Африка, а с точка по-малко – Румъния и Китай.

Средната стойност на индекса за страните в Европа е 59, което е доста над резултата на България и класира страната на дъното на европейската класация и с преднина единствено спрямо Гърция, Косово, Албания, Беларус и Украйна.

Поради промяна на начина, по който се изчислява индекса от 2012 г., не е възможно да се сравни развитието на страната от създаването на индекса. Оценка на България през 2013 г. остава непроменена в сравнение с предходната година, когато отбеляза леко влошаване в сравнение с 2012 г. и 75-тото място тогава.

3. Причини за позицията

От присъединяването на страната към Европейския съюз България попада под действието на Механизма за сътрудничество и оценка (МСО) на Европейската комисия. Според оценка на ЕК от юли 2012 г., през петте години на членство сътрудничеството на българската администрация с МСО е непостоянно и Комисията призовава за по-сериозен ангажимент от страна на управляващите. В доклад на ЕК от януари 2014 г. е отбелязан известен напредък, но като цяло действията остават спорадични, а подобрението – недостатъчно.

Някои от мерките до момента включват допълнения и изменения в Закона за предотвратяване и установяване на конфликт на интереси, с които беше разширен кръгът от публични лица, които са задължени да декларират имуществото си. В същото време институционалният капацитет за проверка на декларациите и за предприемане на действия, ако има открити несъответствия, остава непроменен, което обезсмисля промяната на закона.

Друг пример са обещанията за повече прозрачност и подобряване на процедурите за финансиране на проекти с европейски средства. Те бяха резултат от публикувани данни за голяма концентрация на проекти с европейско финансиране в няколко медии, което може да повлияе негативно на медиината независимост. Това са и част от заключенията в Доклада за правата на човека на Държавния департамент на САЩ – медиината автоцензура в резултат на корпоративен и държавен натиск. Тези заключения са подкрепени и от резултатите на България в Световния индекс за свободата на пресата, където страната е на последно място в ЕС.

Един от най-сериозните проблеми пред България е работата на съдебната система и широкоразпространеното възприятие за корупция в нея. Конвенцията на ООН срещу корупция (UNCAC) и Групата на държавите срещу корупцията (GRECO) оценяват нормативната уредба в България за преследване на престъпления, свързани с корупция, като ефективна, макар да има все още поле за подобряване. В същото време липсват ефективни осъдителни присъди, свързани с корупция по високите етажи на властта, което може да се отгаде единствено на слабостта в работата на следствената и съдебната практики. Заключениеето и на двете международни организации е, че заедно със законодателните промени трябва да бъде проведена и административна реформа, която да подобри координацията между отделните институции, събирането на данни и доказателства, както и да повиши ефективността при работата им.

Проблемите в съдебната система ясно се виждат от възприятието за корупция в нея, което е най-високо от дванадесет сфери, изследвани от Глобалния корупционен барометър 2013 г. на Трансперънс интернешънъл. Оценка за възприятието за корупция в съдебната система е 4,4 точки при максимална оценка от 5 точки, която характеризира системата като „изключително корумпирана“. Следващите най-проблемни области са системата на здравеопазване и политическите партии. Най-ниските оценки са в сектор „Отбрана“ и неправителствените организации.

Въпреки че в периода 2009-2013 г. се наблюдава известно подобряване в оценките на отделните сфери, то е незначително, а при медиите дори се наблюдава влошаване на възприятието за корупция. Причините за това са обобщени от UNCAC и GRECO – нормативната уредба отговаря в голяма степен на международните стандарти, но не се прилага. Последното се дължи както на целенасочени усилия, така и на липсата на капацитет и контролни механизми. Каквато и да е причината, обаче, през последните години не се наблюдава воля за промяна.

Графика 2: Развитие на оценките за възприятие на корупцията България в Международния корупционен барометър 2009-2013

	2013	2009	изменение*
Политически партии	4,2	4,3	-0,1
Парламент	4	4,2	-0,2
Сектор „Отбрана“	2,9	–	–
НПО	3,2	–	–
Медии	3,5	3	0,5
Религиозни институции	3,5	–	–
Частен сектор	3,8	3,9	-0,1
Образователна система	3,4	–	–
Съдебна власт	4,4	4,5	-0,1
Система на здравеопазване	4,2	–	–
Полиция	3,9	–	–
Държавни служители	3,9	4,1	-0,2

*Понижение на оценката означава по-добро възприятие за корупция

Източник: Международен корупционен барометър 2009; 2013

На фона на високите оценки за корупция в различните сфери на социалния живот в България между 41 и 60% от запитаните са на мнение, че обикновените хора могат да повлияят положително за намаляване на корупцията. На пръв поглед делът на тези хора не изглежда малък, но едва в 37 от 107-те включени в изследването страни този дял е под 60%.

Най-голяма част от запитаните в България биха подписали петиция за борба с корупцията. Другите четири възможни варианта за противодействие на корупцията, предложени в анкетата, се радват на по-малък брой поддръжници в България. Те включват присъединяване към организация за борба с корупцията, заплащане на по-висока цена за стоки и услуги от некорумпирани компании, участие в мирен протест и разпространяване на информация за корупция чрез социалните медии. Това показва ниска ангажираност от страна на населението, тъй като подписването на петиция отнема сравнително малко време и усилия в сравнение с алтернативните варианти.

ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА ПО СВЕТА 2014

Институт „Фрейзър“ и Мрежа за икономическа свобода

<http://www.freetheworld.com>

Година на използване в последното издание на индекса данни: 2012

Индексът на икономическа свобода в България за пореден път показва липсата на осезаем напредък на страната в най-проблемните области. Страната е оценена изключително ниско в редица сфери заради липсата на независимост на съдебната власт и върховенство на закона, широкоразпространената корупция, регулирането на бизнеса и високото преразпределение на публични средства. От друга страна стабилните пари и свободата на международната търговия носят позитиви на страната и спомагат за по-голяма икономическа свобода. Политическата несигурност и неефективното законодателство са сред най-сериозните пречки за растеж на икономиката.

1. За индекса

Индексът на икономическата свобода по света (ИИСС) се публикува от 18 години и през 2014 г. обхваща 152 страни. Началото на изданието е поставено със серия конференции, организирани от канадския институт „Фрейзър“. В разработването на индекса участват 60 учени, сред които трима Нобелови лауреати – Милтън Фридман, Дъглас Норт и Гари Бекер. Целта е да се създаде подробен измерител на икономическата свобода за голям брой страни. Последното издание представя картината през 2012 г. – последната година, за която има налични официални данни за всички страни.

Структурата на индекса обхваща пет основни области:

- Размер на правителството
- Законодателна система и неприкосновеност на частната собственост
- Достъп до сигурни и стабилни пари
- Свобода на международната търговия
- Регулации

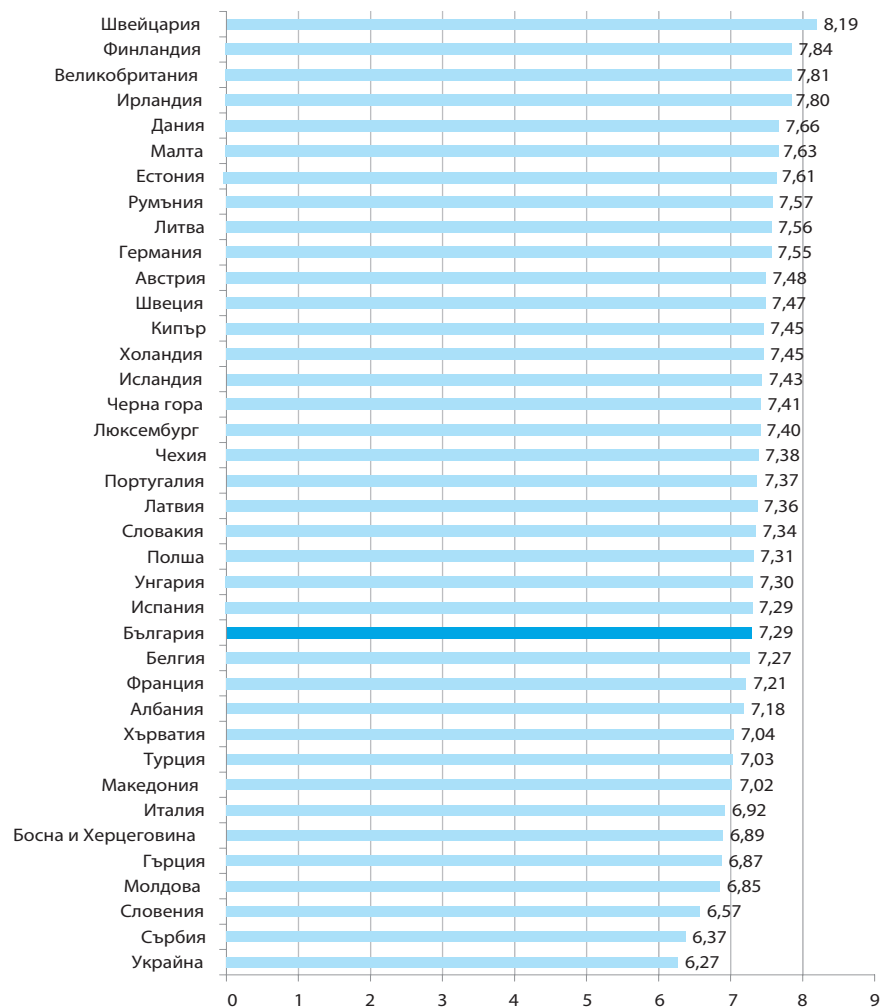
Всяка от тези области се измерва чрез оценяването на 42 променливи, разпределени в 24 различни показателя. Всеки един показател получава оценка по скалата от 0 до 10, като на 10 отговаря максимално ниво на икономическа свобода за дадена страна.

Хонконг отново е начело на класацията, следвана от Сингапур, Нова Зеландия и Швейцария. За поредна година Венецуела е страната с най-ниска икономическа свобода. Средната оценка за икономическата свобода по света леко намалява до 6,84 точки от максималните 10 в сравнение с 6,87 през миналата година.

САЩ, които дълги години се считаха за бастион на икономическата свобода, сега се класират на 12-то място в света. В отговор на свръххарченето, отслабването на върховенството на закона и увеличаването на регулациите от страна на правителството, САЩ главоломно падат надолу в сравнение с 2000 г., когато страната беше на второ място в света.

Изследването показва, че гражданите на гържавите с висока степен на икономическа свобода се радват на по-високо благосъстояние, повече политически и граждански свободи и по-дълга продължителност на живота. Основите на икономическата свобода са личният избор, свободната размяна, конкурентната среда и сигурността на частната собственост.

Графика 1: Резултат на страните в Европа

Източник: Икономическа свобода по света, Доклад 2014

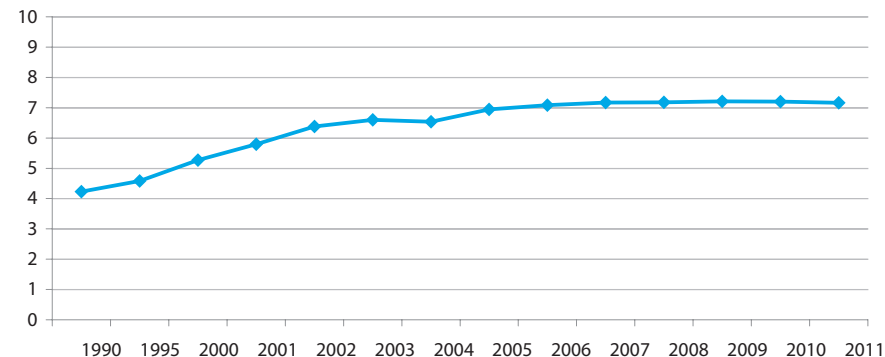
2. Позиция и развитие на България

България се нарежда на 40-то място от 152 изследвани държави. Тазгодишният резултат на страната е 7,29 точки от максималните 10, което представлява леко повишение в сравнение с миналата година, когато страната имаше 7,28 точки и беше класирана на 49-то място. Напредването в класацията се дължи на изостаиването на други страни, а не на символичното подобряване на резултата на България. В Европа

пейския съюз резултатът на страните варира от 7,84 т. за Финландия (10-то място в класацията) до 6,57 т. за Словения (105-то място в класацията). България е на 21-во място сред страните в ЕС, като този път се нарежда заедно с Испания, която има същия резултат (вж. графика 1).

Тазгодишният доклад за икономическата свобода отново показва липсата на сериозен напредък на България при осигуряване на свобода на бизнеса и гражданите. След почувствителното повишаване на свободата между 1990 г. и 2006 г., когато индексът за България нараства от близо 4 т. (от максималните 10), до 7 т., резултатът започва да пълзи и за следващите седем години се повишава с едва 0,29 точки.

Графика 2: Икономическа свобода в България (1990–2011)

Източник: Икономическа свобода по света, Доклад 2014

3. Причини за позицията на България

Позицията на България и движението на общия резултат на страната през годините са обусловени от разликите в резултатите при петте различни категории, включени в индекса на икономическата свобода.

Размер на правителството

През 2012 г. резултатът на България в тази категория е 6,99 т., намалявайки от 7,14 т. през 2011 година. След въвеждането на 10% плосък данък върху доходите през 2008 г. България получава максималните 10 точки в индикатора „подоходни данъци“. Въпреки този отличен резултат, категорията не прехвърля 7 точки заради ниския резултат по индикаторите „правителствени разходи“ и „трансфери и субсидии“. Основната причина за това е високото ниво на държавните харчове, които през 2012 г. са над 35% от БВП, като в същото време правителството отделя над 17% от БВП за трансфери и субсидии. Делът на отпусканите трансфери и субсидии се запазва относително стабилен и от 2000 г. насам се движи около 16-17% от БВП.

Интересен индикатор в тази категория е „държавни предприятия и инвестиции“. През 1990 г. 96,40% от всички инвестиции в икономиката са държавни и България получава 0 точки и индекса на икономическа свобода. До 2000 г. техният дял намалява до 40%; в следващите години продължава да се свиwa, стигайки до 15% през 2012 г.

Законодателна структура и неприкосновеност на частната собственост

Това е категорията, измерваща икономическата свобода в България. През 2012 г. резултатът на България тук е 4,98 т., което представлява слабо намаление спрямо 2011 г. и изравняване с нивото от 2005 г. Липсата на напредък в най-проблемната област е силно обезпокоителен. По резултат в тази категория България е на 91-во място сред включените държави през 2012 г. Най-критикувана отново е независимостта на съда (2,67 т.), което показва силна зависимост на съдебната система от политическото влияние на правителството, определени граждани и фирми. Проблемите на съдебната система водят и до изключително нисък резултат при индикатора, оценяващ безпристрастността на съда. Това от своя страна показва неефективна съдебна рамка за уреждане на спорове, която често е обект на манипулации. Въпреки че редица правителства в България поставят фокус върху реформата на съдебната система в България, все още няма осезаем резултат и доверие на гражданите и бизнеса в ефективността на съда. Международните институции също критикуват неефективната съдебна система и политизирането на съда. В същото време явно няма политическа воля за осъществяването на реформите, а промените срещат и вътрешна съпротива. През лятото на 2014 г., когато Министерството на правосъдието актуализира стратегията за съдебната реформа, три съсловни организации (Българската съдийска асоциация, Асоциацията на прокурорите в България и Камарата на следователите в България) се обявиха против едно от най-ключовите предложения за реформа, а именно разделянето на Висшия съдебен съвет на две отделни колегии – т. нар. прокурорска и т. нар. съдийска. Политическата нестабилност в страната от началото на 2013 г. е допълнителна спирачка пред осъществяването на реформата.

Друг проблемен индикатор в тази категория е доверието в полицията, където България получава пог 4 т., като същевременно също не се забелязва напредък. Гражданите и бизнеса не разчитат, че полицията може да налага законите и да осигурява сигурността и реда. Обяснението за това може да се търси в съчетанието на непрозрачността на Министерството на вътрешните работи, раздутия щат, ниското заплащане, ниската техническа осигуреност и множеството случаи на корупция сред полицията.

Достъп до сигурни и стабилни пари

В тази категория България отново получава най-висока оценка – 9,47 т. през 2012 година. Валутният борд продължава да гарантира стабилни пари, а инфлацията е сравнително ниска. Резултатът дори се увеличава през 2012 г. заради ниската инфлация в страната. През 2012 г. инфлацията в България дори е по-ниска от тази в еврозоната, макар и с малко, което е прецедент. Всъщност причината е в повишената инфлация в еврозоната заради одобрената от ЕЦБ през септември 2012 г. програма за изкупуване на дълг на страни в еврозоната на вторичните пазари.

В същото време българската икономика отбелязва сериозно намаление на инфлацията след кредитния бум преди кризата, като през август 2013 г. дори навлиза в период на дефлация на годишна база, който продължава и през първите три тримесечия на 2014 г. След 2009 г. се наблюдава свиване на кредитирането и отлагане на покупки, особено на стоки за дълготрайна употреба, което пък води до намаление на цените на такива стоки.

Свобода на международната търговия

При показателя „Свобода на международната търговия“ България отбелязва резултат от 7,58 т., сравнено с 7,60 т. в миналогодишното издание. Промяната е минимална и се дължи на малки изменения при подпоказателите. Най-слабото представяне на България в тази група от индикатори е по отношение на барьерите пред международната търговия. Въпреки че различните регулации за осъществяване на международна търговия не се различават в голяма степен от тези в другите страни членки на ЕС, спазването им в България отнема много повече време и разходи поради остарелите системи, тромавата администрация и неуредиците при процедурите.

Регулиране на кредита, труда и бизнеса

Това е категорията с най-много включени индикатори. През 2012 г. регулирането на кредитите, труда и бизнеса е оценено с 7,92 т. при 7,82 т. за 2011 година. Регулирането на кредитирането получава най-висока оценка (9,88 т. през 2012 г.) заради липсата на ограничения върху собствеността на банките и кредитирането от страна на частния сектор.

Резултатът в категорията обаче се намалява заради относително високото регулиране на труда и бизнеса. България получава изключително ниска оценка заради трудностите при наемане и освобождаване на работници. Тромавите и скъпи процедури възпрепятстват съвземането на пазара на труда след рязкото свиване на заетостта по време на кризата. Оценка допълнително се намалява заради наличието на минимална работна заплата, която ограничава създаването на работни места за нискоквалифицирани работници и младежи. България неведнъж е критикувана и призовавана да преразгледа нивата на минималната заплата и минималните осигурителни доходи от различни международни институции (през последните години ЕК и МВФ изпращат такива препоръки към българското правителство).

Другите регулации на труда, оценени в индекса на икономическата свобода, включват наличието на колективни трудови договори и ограничения в работното време. Колективното трудово договаряне, особено когато министърът на труда разпространява подписаните договори за цели сектори от икономиката, е пречка пред инвеститорите и често, вместо да защитава работниците, действа в техен ущърб. Регулирането на работното време пък не позволява свободно договаряне на условията между работника и работодателя.

Тежкото регулиране на бизнеса се отразява много негативно на резултата на България в индекса на икономическата свобода. През 2012 г. регулирането на бизнеса е оценено с 6,21 т., а резултатът е напреднал с по-малко от единица през последните 15 години. Един от най-ниските резултати в индекса за България е този на индикатора „административни изисквания“. Лошо е и представянето на България по отношение на индикатора „цена на бюрокрацията“. Тези два показателя показват неспособността на администрацията да се реформира и да напредне в технологично отношение. Регулациите са тежки, процедурите – тромави и скъпи, администрацията – мудна, законодателството – сложно, несигурно и често изменящо се. Няколко поредни правителства поставят административната реформа сред приоритетите си, но тя така и не се случва. Процесът на реструктуриране на администрацията и намаляването на нейната тежест за гражданите и бизнеса тече от години. Преди четири години икономическото министерство започна да мери административния товар върху бизнеса и да дава препоръки за намалението му. Резултатите и препоръките излязоха в края на 2014 година. Като цяло резултатите показват, че администрацията разработва сложни и скъпи за спазване инструкции, изискват се

справки на хартиен носител, вместо да се използват и внедряват електронни услуги, както и се вменяват задължения за напълно ненужно информиране.

Допълнително, ниската оценка тук е обусловена и от слабият резултат в борбата с корупцията. Както показва и индексът за възприятие на корупцията на Трансперънси интернешънъл (включен в това издание), широко разпространената корупция, честите подкупи и фаворизирането са едни от най-големите недостатъци на българската администрация.

Таблица 1: Резултат на България

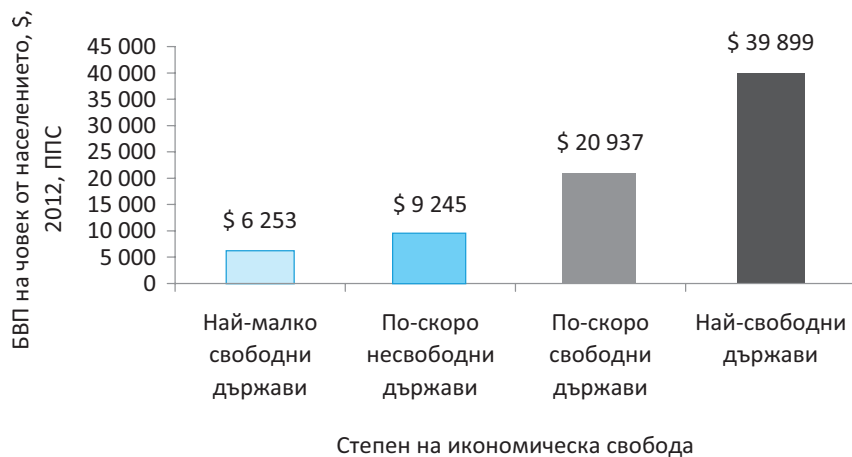
Показатели	2011	2012	Промяна
Размер на правителството	7,14	6,99	-0,15
Съдебна система и право на собственост	5,03	4,98	-0,05
Стабилни пари	9,32	9,47	0,15
Свобода на международната търговия	7,60	7,58	-0,02
Регулиране	7,82	7,92	0,10
Икономическа свобода в България	7,28	7,29	0,01

Източник: Икономическа свобода по света, Доклад 2014

4. Ефекти от добротото класиране

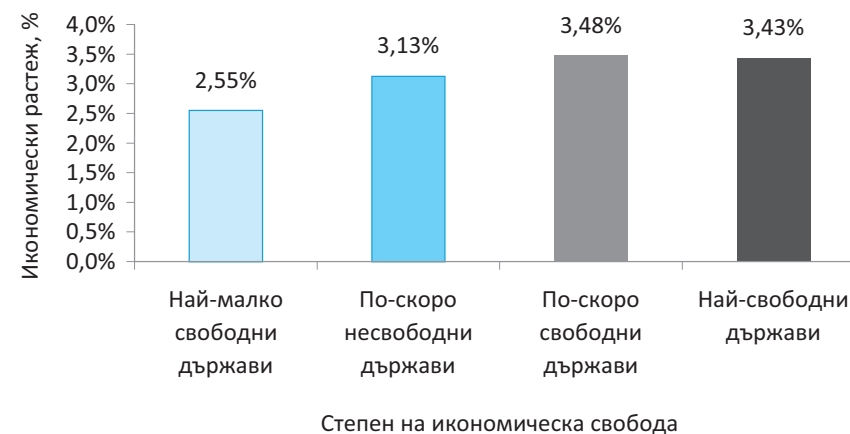
Авторите на изследването откриват редица връзки между степента на икономическата свобода и различни икономически и социални показатели. Данните показват ясна правопропорционални връзки между икономическата свобода и доходите, ръста на икономиката и продължителността на живота, които са онагледени по-долу.

Икономическа свобода и доходи

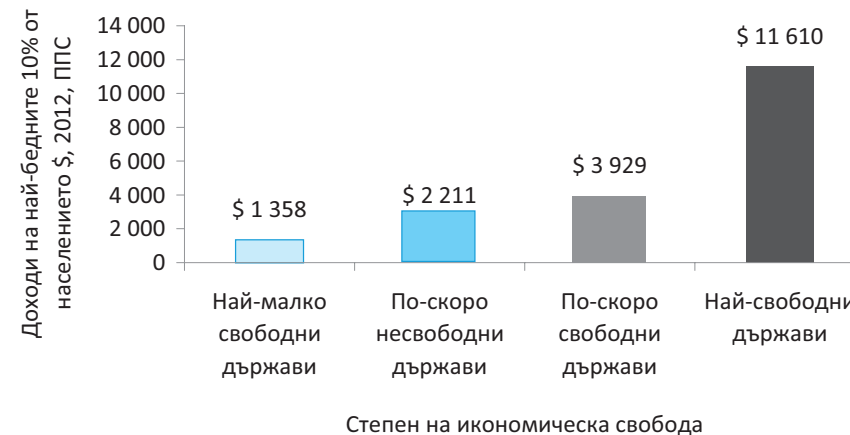
Държавите с по-висока икономическа свобода имат значително по-висок доход на човек от населението.

Икономическа свобода и растеж

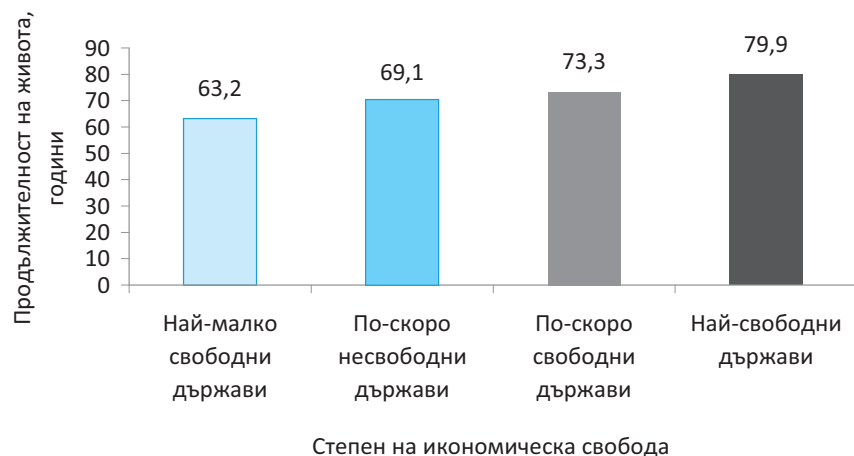
Икономиките на държавите с по-висока икономическа свобода растат по-бързо.

Икономическа свобода и доходи на най-бедните

В държавите с по-висока икономическа свобода доходът на най-бедните 10% от населението е значително по-голям.

Икономическа свобода и продължителност на живота

В най-свободните държави продължителността на живота е с 20 години повече от тази в държавите с най-ниска свобода.

5. Добър пример

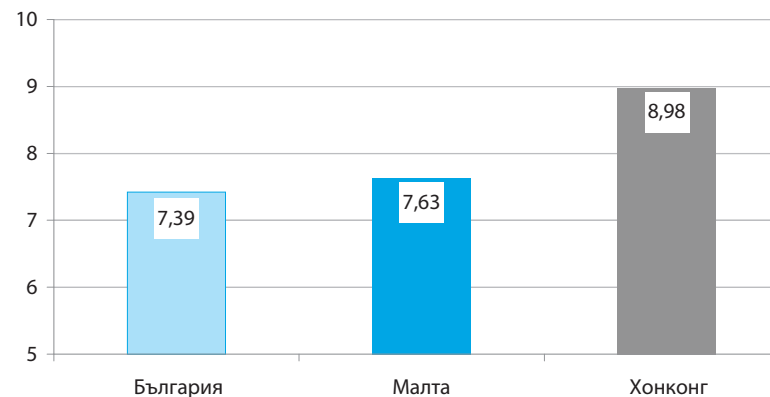
Сред страните, присъединили се към ЕС при последните две вълни, Малта се намира най-високо в класацията. В изданието на индекса на икономическата свобода от 2014 г. Малта се нарежда на 20-то място със 7,63 точки, т.е. страната е точно по средата на разстоянието между България и първенеца Хонконг. Всъщност Малта е неизменно в първите 30 места на класацията от над 10 години.

Основните предимства на Малта, т.е. групите показатели, по които страната получава сравнително високи оценки, са изграждането на работещи институции, относително ефективната законова и съдебна среда и липсата на пречки пред международната търговия. Преди кризата, в периода 2005-2008 г., Малта поддържа икономически растеж от около 4% благодарение на големи инвестиции в инфраструктурни проекти. По време на кризата страната също търпи сериозни икономически негативи, но отражението не е толкова пагубно, колкото в по-голямата част от Европа. Малта успява да поддържа макроикономическа стабилност по време на кризата в еврозоната, въпреки че съществува риск от влошаване на публичните финанси заради нереформираните пенсионна и здравна системи. Сред плюсовете на страната са относително високата добавена стойност на труда, ниските разходи за труд и членството в ЕС. Страната се характеризира като цяло и с добри условия за бизнес и опростени изисквания за навлизане на чужди инвестиции. Добре изградената инфраструктура в сферата на транспорта и комуникациите също спомагат за привличането на инвеститори.

В Малта текат и няколко реформи, включително намаляването на най-високата ставка на подоходния данък до 25% до 2015 г. и стратегия за борба с корупцията. В допълнение, най-силно пострадалият от кризата сектор – туризмът – започва да се възстановява, а усвояването на европейски средства се засилва. Въпреки това,

икономиката на Малта продължава да страда от някои сериозни слабости, а именно: относително високото преразпределение от държавата, широко разпространената корупция, свръхрегулирането на пазара на труда. Това е и причината Малта да не се нарежда сред лидерите в света по отношение на икономическата свобода.

Графика 3: Резултат на България, Малта и първенеца Хонконг

Източник: Икономическа свобода по света, Доклад 2014

Година на използваните в последното издание на изследването данни: 2012

България отново показва ниски резултати в изследването PISA 2012. Причините за това са комплексни и минават от регулирането на образованието, през образователния подход до семейната среда на учениците. Остава голям дялът на учениците с резултати под критичния праг на постижения, а изследването разкрива, че почти 70 процента от разликите между резултатите на учениците в България се дължат на различията в социално-икономическата и образователната среда на учениците. Това е още един знак, че училищната система в страната не спомага за намаляване на образователните неравенства. Като цяло проблемът на българското образование е, че няма промяна, която да се отрази на реалните знания на участниците, въпреки ресурсът и усилията, които са вложени в реформиране на средното образование през последните години.

1. За индекса

Качеството на образованието е от изключително значение за квалификацията на работната сила и съответно – за икономическия растеж, доходите и стандарта на живот в отделните страни. Едно от широко признатите изследвания, които се опитват да предоставят максимално обективна информация за качеството на образователния продукт по света, е PISA. Изследването PISA (Programme for International Student Assessment – Програма за международно оценяване на учениците) се провежда от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) сред страните членки и някои страни-партньори като България.

PISA оценява степенята, в която 15-годишните ученици са придобили ключови знания и умения, които са от съществено значение за пълноценното им участие в съвременните общества. Оценката, която се фокусира върху четене, математика, природни науки и решаване на казуси, цели да установи дали учениците не само могат да възпроизведат това, което са научили, но и как могат да използват наученото и да се справят в непознатата ситуация. Този подход отразява важността не на самите знания, а на това, което може да се направи с тях.

Изследването посочва предизвикателствата пред образователните системи, а резултатите позволяват на управляващите да направят трезва оценка на образованието в дадена страна в сравнение с останалите и да се поучат от добрите примери в други образователни системи.

Изследването е провеждано 5 пъти досега, като последното е на база данните от 2012 г. Изследвани са над половин милион ученици на 15-годишна възраст от 65 държави, представляващи 80% от световната икономика.

Шанхай (Китай) получава най-високия резултат по математика, следван от Сингапур, Хонконг, Тайпе, Корея, Макао, Япония, Лихтенщайн, Швейцария и Холандия, които допълват челната десетка.

Шанхай, Хонконг, Сингапур, Япония и Корея са най-добре представящите се икономики в четенето в тазгодишното изследване, а Шанхай, Хонконг, Сингапур, Япония и Финландия се представят най-добре в природните науки.

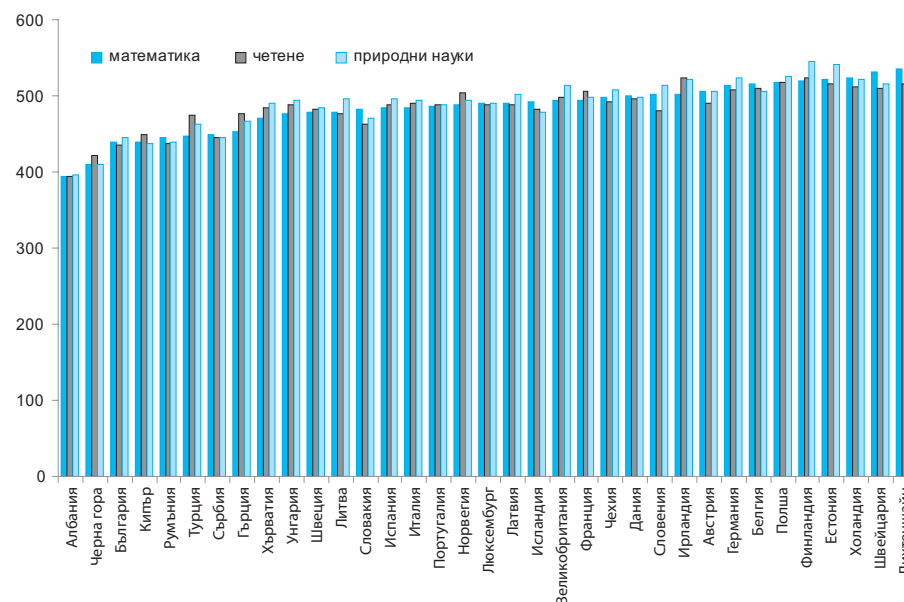
Изследването показва, че в страните от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) едва 8% от учениците се представят на отлично ниво при четене, което се изразява в отлично разбиране и анализ на непознат текст. Същото е нивото на учениците с отлични научни познания – 8%. Те са способни да идентифицират, обяснят и приложат научни познания в различни практически ситуации. Резултатите по математика са значително по-добри – средно около 13% от учениците в страните от ОИСР се представят отлично. Те могат да създават и боравят с модели, представящи сложни ситуации, както и да работят стратегически с помощта на добре развити логически умения.

2. Позиция и развитие на България

Математика

България е под средния резултат за европейските страни и в математиката, и в четенето с разбиране, и в науките. От 35-те европейски държави, включени в изследването, България е на 33-то място при математиката (439 т.) и попада в една група със Сърбия, Турция, Румъния, Кипър, ОАЕ и Казахстан. За петте издания на индекса България отбелязва най-висок резултат по математика именно в последното издание, въпреки че подобрението е сравнително малко. По-високият среден резултат по математика на учениците в PISA 2012 се дължи предимно на намаляването на дела на учениците с най-ниски постижения.

Графика 1: Резултати на европейските икономики в PISA 2012

Източник: OECD PISA 2012

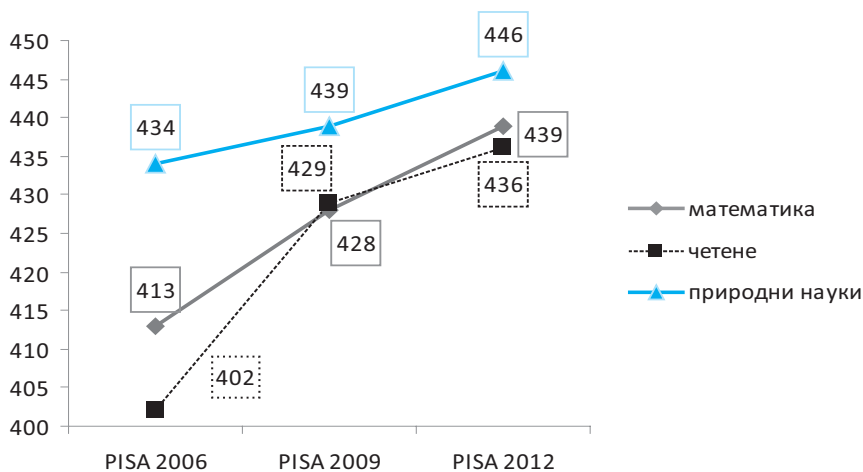
Четене

Както и по отношение на математиката, в Европа България отново е на 33-то място при четенето (436 т.), а в световната класация попада в една група със Сърбия, ОАЕ, Чили, Тайланд, Коста Рика, Румъния. Разпределението на резултатите на българските ученици по отделните степени на скалата за четене с разбирание показва много големи разлики между най-ниските и най-високите постижения, като делът на учениците с резултати под критичния праг на постиженията (пог този праг се считат резултатите под второ равнище до скалата от 1-во до 6-то равнище, където 6-то е най-високо) се запазва доста висок – 40% в PISA 2000 и 39,4% в PISA 2012.

Природни науки

В Европа България е на 30-то място при природните науки (446 т.), а в световната класация попада в една група с ОАЕ, Чили, Сърбия, Тайланд, Румъния, Кипър. В сравнение с резултатите по природни науки в PISA 2006, спрямо които се анализират промените в постиженията на учениците през 2009 и 2012 г., наблюдаваме ясно изразена тенденция на повишаване на средния резултат (фигура 2). Подобно на всички предходни изследвания на PISA, в които са участвали български ученици, и през 2012 г. резултатите по природни науки са най-високи в сравнение с резултатите по четене и математика. По-голям е делът на българските ученици под критичния праг на постижения в сравнение с техните връстници от държавите в ОИСР (България – 36,5%; ОИСР – 27,8%).

Графика 2: Резултати на България в последните три издания на PISA

Източник: OECD PISA 2012

Решаване на проблеми

В тази категория са изследвани 44 държави, чиито резултат варира от 562 т. за Сингапур до 399 т. за Колумбия. България е предпоследна, точно преди Колумбия, с резултат от 402 точки. Резултатите на България причисляват страната в една група с Уругвай, ОАЕ, Черна гора и Колумбия. България е и сред страните с най-висок дял на учениците, попадащи в най-ниската степен при решаване на проблеми – 33,3% при среден дял за ОИСР от 8,2%.

3. Причини за позицията на България

Причините за сравнително ниските резултати са комплексни и минават от регулирането на образованието, през образователния подход до семейната среда на учениците. 22,3% от разликите между резултатите на учениците по математика в България (14% в държавите от ОИСР) се обясняват с влиянието на семейния произход и социално-икономическата среда. Тук роля играят няколко фактора, включващи професионалния и образователния статус на родителите, броят на книгите в дома на ученика, благосъстоянието на семейството. Разликите в резултатите по математика на учениците с различен социален статус говори за факта, че възможностите за образование на практика не са равни за всички ученици и те не получават еднакво качествено образование. В допълнение 12,7% от българските ученици, участвали в PISA 2012, са посочили, че живеят в непълни семейства, като техният резултат по математика е по-нисък от резултата на останалите ученици с 8 точки (в PISA 2009 разликата между двете групи е 27 точки). Трябва да се отчете, че голяма част от непълните семейства като цяло имат по-нисък социално-икономически статус и това също оказва влияние на резултата. Още един изследван фактор, който оказва влияние, е какъв е майчиният език на учениците. Резултатите по математика на учениците, чиито майчин език е българският, са със 75 точки по-високи от резултатите на останалите ученици.

Резултатите и причините за тях са много подобни във всички оценявани области (математика, четене, природни науки и решаване на проблеми) и показват силната зависимост на знанията и уменията на учениците от социално-икономическата им среда. Данните на националната статистика показват, че основните причини за напускането на образователния процес в България са семейните. В групата на учениците от V до VIII клас 52,5% от всички напуснали образователната система са го направили по семейни причини.

Трябва да се има предвид, че в изследването участват само учениците, които посещават училище. Така, ако в една държава има голям брой деца в групата на 15-16-годишните, които не посещават училище, нейната образователна система не би могла да се определи като ефективна, независимо от резултатите на посещаващите. Най-малък е процентът на обхванатите в училище 15 – 16-годишни ученици във Виетнам (64%), Албания (65%), Колумбия (70%), Мексико (70%) и Турция (76%), но в повечето страни, включени в изследването, над 80% от 15-16-годишните младежи посещават училище.

От 2005 година насам делът на отпадналите от образование и обучение в България намалява с близо 8 пр. пункта, от 20,4% до 12,5% през 2013 година (12% за ЕС). Намаляването на дела на напусналите е и една от целите на България по стратегията Европа 2020, като крайната цел е до 2020 година напусналите да не са повече от 11% при цел от 10% за ЕС. През последните години за намаляването на преждевременното напускане на училище от държавния бюджет се осигуряват средства за намаляване

на отсъствията¹, за храна², за обучение на български език за деца, които срещат затруднения³, за транспорт⁴, за изграждане на рампи, асансьори и платформи⁵, за обучение на училищния персонал⁶.

Друго основен проблем, който трябва да бъде решен, е постигането на еднакви образователни стандарти във всички училища. PISA 2012 показва разлики в резултатите на учениците, както според региона, така и според големината и профила на училището. По-големите училища по принцип имат повече ресурс, за да осигурят по-адекватно образование, по-добри учители и по-добри условия в училището. Нещо повече, обикновено големите училища са разположени в по-големи населени места, което допълнително предоставя повече възможности за развитие на учениците.

Тези разлики могат да се видят и в регионалната статистика на България. В по-слабо развитите райони броят на напусналите образователната система е по-голям и обратното – по-развитите райони задържат повече младежи в училищата. По данни на Евростат най-малък е дялът на напусналите училище в Югозападния район, който е и този с най-добро икономическо развитие – 4,8% през 2013 година. Най-голям е дялът на напусналите в Северозападния район, който е икономически най-слабо развит и там отпадналите от образователната система са близо четири пъти по-високи – 18,2% през 2013 година.

Разлики могат да се търсят и според типа на училището. PISA 2012 показва, че резултатите на учениците от профилираните гимназии и профилираните паралелки на среднообразователните училища са значително по-високи от тези на учениците в непрофилираните и професионалните училища.

Основните изводи от PISA 2012 са:

- Средните резултати на българските ученици все още са сравнително ниски независимо от повишението в последните две издания на индекса.
- Остава голям дялът на учениците с резултати под критичния праг на постижения.
- Почти 70% от разликите между резултатите на учениците в България се дължат на различията в социално-икономическата и образователната среда на учениците. Това е още един знак, че училищната система в страната не спомага за намаляване на образователните неравенства.

¹ Национална програма „На училище без отсъствия“, въведена през 2012 г. с бюджет 2 млн. лв.

² Национална програма „За по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст (2007-2010 г.) с бюджет от 171 млн. лв. за закуска и мляко/чай на всеки ученик в I – IV клас и за децата в подготвителните групи и класове.

³ Национална програма „С грижа за всеки ученик“

⁴ За учебната 2012/2013 година са осигурени 27,4 млн. лв. за безплатен превоз на 62,6 хиляди деца и ученици до 16-годишна възраст. Отделно по Национална програма „Оптимизация на училищната мрежа“ за периода 2007-2011 г. са преведени средства в размер на 221 млн. лв. на общините, на чиято територия са закрити училища, за да се осигури достъп на учениците до образование в други училища.

⁵ Национална програма „Създаване на достъпна архитектурна среда“, която обхваща подобрения в 99 държавни училища и е със стойност 2,9 млн. лв.

⁶ Национална програма „Квалификация“

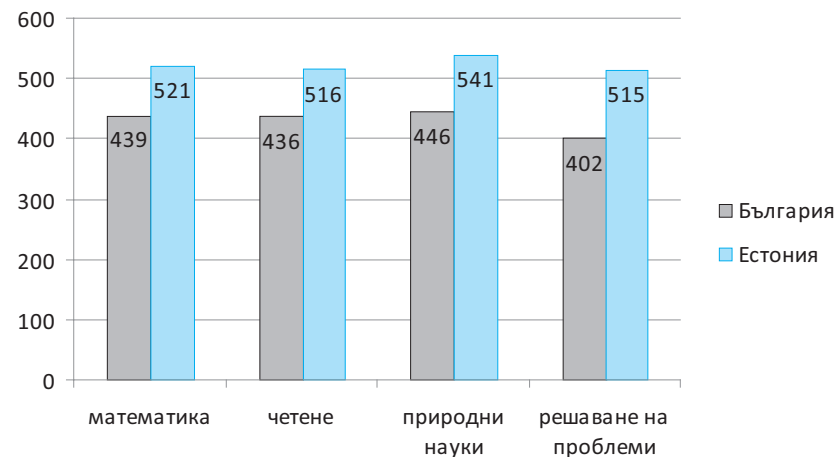
Като цяло проблемът на българското образование е, че няма промяна, която да се отрази на реалните знания на участниците, въпреки ресурсът и усилията, които са вложени в реформиране на средното образование през последните години. Политическата нестабилност в момента още повече задълбочава проблема с отлагането на належащите промени.

От 2012 г. досега бяха изготвени няколко законопроекта за предучилищното и училищното образование, които да заменят остарелия Закон за народната просвета от 1991 г., но те така и не стигнаха до финално гласуване именно заради честата смяна на правителствата и нестабилната среда.

4. Добър пример

Сред страните от последните две вълни на присъединяване към ЕС Естония получава най-високи резултати в изследването на PISA 2012. Страната традиционно се представя добре, а през 2012 г. естонските ученици получават 521 т. по математика (4-то място), 516 т. по четене (5-то място), 541 т. по природни науки (2-ро място) и 515 т. при решаването на проблеми (12-то място).

Графика 3: Резултати на България и Естония в PISA 2012

Източник: OECD PISA 2012

Тези резултати са далеч от постигнатото от българските ученици. Така например, най-лошо представилите се по математика в Естония са 10,5%, а в България – 43,8%. По същия начин, несправилите се с решаването на проблеми в Естония са 15%, докато в България са 56,7%. Заради малките вариации в оценките, Естония (заедно с Финландия) е давана за пример за равенство в образованието, което позволява добро представяне за масата от ученици.

Естонската образователна система предоставя всякакви форми на образование (дневно, вечерно, целодневно, частично, дистанционно, домашно, индивидуално) и е изключително гъвкава и динамична. В страната действа инициативата Learning Tiger, благодарение на която всички естонски училища имат високоскоростна интернет връзка, постоянно обучение с ИКТ методи и възможност да използват виртуални образователни пространства и електронни обучителни материали.

През последните години Естония предприема редица мерки за подобряване на качеството на учителите и обучението. Тези стъпки са фокусирани върху създаването на стимули за младите студенти с най-добри резултати да стават учители, увеличаване на учителските заплати и насърчаване на учителите да участват в различни обучения за повишаване на квалификацията.

ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА 2014

Фондация „Херитидж“ и в-к „Уолстрийт джърнъл“

<http://www.heritage.org>

Година на използваните в последното издание на индекса данни: 2012–2013

Индексът за икономическа свобода отново посочва някои от най-належащите проблеми пред България. Прави впечатление, че за поредна година страната отбелязва най-слаби резултати във фундаментални за икономиката области, а същевременно резултатът им не се подобрява значително през двадесетте години от началото на издаване на индекса. Това са показателите, измерващи върховенството на закона – защитата на правото на собственост и свободата от корупция. Без основите за създаване на работеща пазарна икономика и осигуряване на индивидуална и икономическа свобода България не може да постигне потенциалния си ръст на икономиката, по-бързо повишаване на доходите и намаляване на бедността.

1. За индекса

Последното издание на Индекса за икономическа свобода разглежда различните аспекти на икономическата свобода в 178 страни по света. Икономическата свобода е фундаментално право на всеки човек да контролира своя труд и собственост. Страните с по-високо ниво на икономическа свобода се характеризират с по-висок стандарт на живот, ниски нива на корупция и по-високо благосъстояние. В тези държави хората са свободни да работят, произвеждат, потребяват и инвестират по предпочитан от тях начин, като това право се защитава от държавата. Икономическата свобода се измерва по десет показателя, разпределени в четири категории:

Върховенство на закона	Право на собственост Свобода от корупция
Ограничено правителство	Фискална свобода Размер на правителството
Ефективност на регулациите	Свобода на бизнеса Свобода на труда Парична свобода
Отворени пазари	Свобода на търговията Инвестиционна свобода Финансова свобода

Всеки показател има еднаква тежест при изчислението на икономическата свобода, като теоретично най-високата икономическа свобода в една страна е 100 пункта, а най-ниската е 0 пункта. Средният резултат на икономическата свобода за света в изданието от 2014 г. е 60,3 пункта, което е с 0,7 пункта повече спрямо 2013 година и е най-високото ниво на икономическа свобода, постигано в 20-годишната история на издаване на индекса.

За 20-та поредна година Хонконг остава лидер в класацията по икономическа свобода. На второ място отново е Сингапур, но разликата между двете страни постепенно се стопява. От 2009 г. насам Австралия заема третото място.

Швейцария е единствената европейска страна, която получава над 80 точки. Този резултат я поставя в групата на „свободните икономики“, заемащи първите 5 места в класацията. Сред десетте най-свободни икономики в света има още две европейски страни – Ирландия и Дания, които се характеризират като „предимно свободни“.

САЩ продължават да губят позиции – тенденция, която продължава и през 2014 година. От 2007 г. насам резултатът на САЩ се е влошил с 6 точки, като по този начин страната пада до 12-то място.

2. Позиция и развитие на България

Резултатът на България в изданието от 2014 година е 65,7 пункта, което поставя страната на 61-во място в световната класация, причислявайки я към групата на „умерено свободните държави“. В сравнение с предходната година България е оценена с 0,7 пункта повече, но губи едно място в класацията. Резултатът на страната е над средния за света, но е по-нисък от този в региона.

Сред страните в Европа България заема 26-то място. Повечето европейски държави се класифицират като умерено свободни, като Швейцария е единствената страна, определена като свободна на стария континент.

В 20-годишната история на индекса България подобрява резултата си с около 16 пункта. Поради юбилейния характер на тазгодишното изследване докладът за 2014 г. коментира тенденциите в икономическата свобода от 1995 г. насам. Авторите отбелязват, че България е една от 20-те страни в света, които най-чувствително са подобрили икономическата си свобода през последните 20 години. В същото време ниската изходна база в средата на 90-те години и спрелият напредък вследствие на икономическата криза не позволяват на страната да достигне резултатите на „предимно свободните“ държави, които заемат от 6-то до 35-то място в класацията (вж. графика 1).

3. Причини за позицията на България

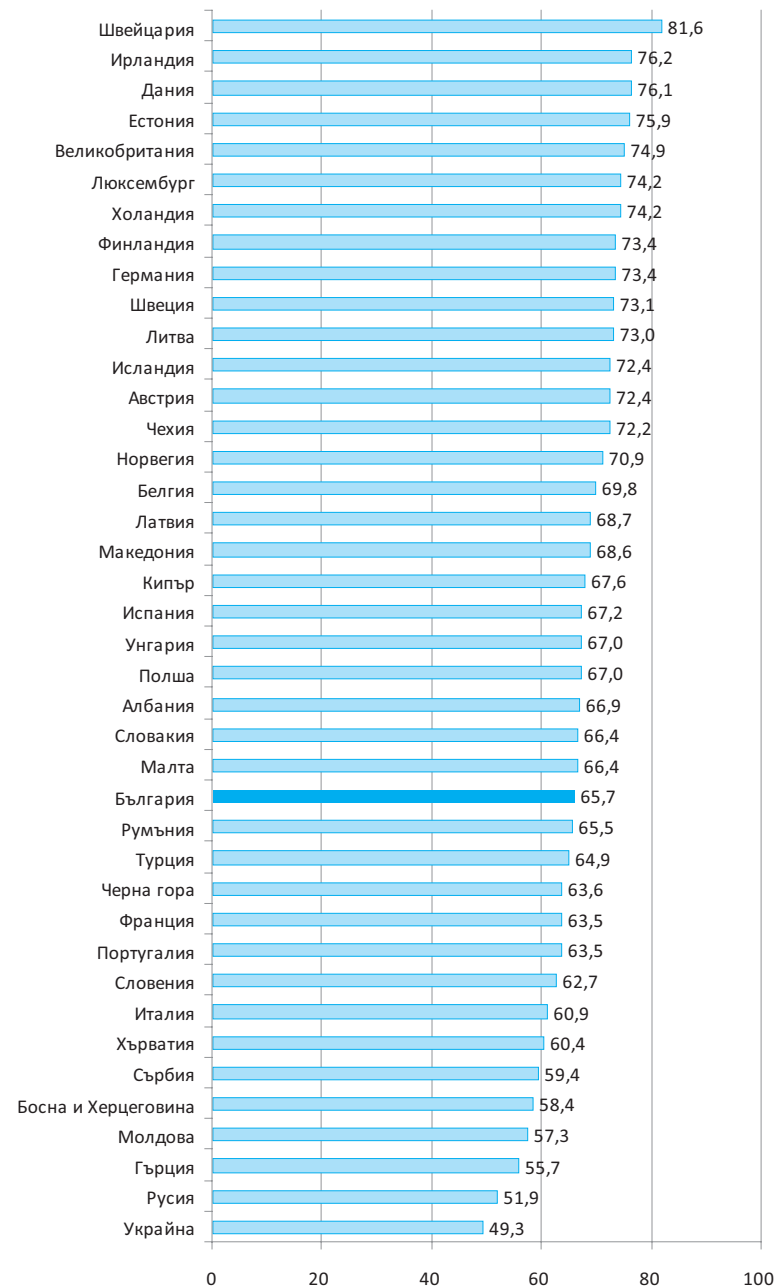
В тазгодишното издание на индекса България отбелязва ръст в пет категории, спад – в две, а при други три няма промяна на резултата спрямо доклада от 2013 година.

Върховенство на закона

В тази категория България има най-ниски резултати заради слабите оценки при защитата на правото на собственост и свободата от корупцията. От 1995 г. насам почти липсва напредък по отношение на борбата с корупцията (оценката за свобода от корупция се повишава от 30 до 35,2 пункта).

В последното издание на индекса отново се подчертава, че демокрацията в България е подкопана от липсата на прозрачност при вземането на управленски решения и широкоразпространената корупция. Съдебната система не защитава ефективно правото на собственост, а противоречия в нормативната уредба възпират инвестициите. Честата промяна на законодателството създава несигурност у инвеститорите, което, съчетано с високите нива на корупция, води до съмнения за клиентелизъм и неравнопоставеност.

Графика 1: Резултат на страните в Европа

Източник: Индекс за икономическа свобода 2014

Това е ясно изразено при обществените поръчки, където АДФИ открива нарушения в над 50% от поръчките всяка поредна година на проверка. Докладите на Сметната палата също разкриват множество злоупотреби при възлагането и изпълнението на обществените поръчки в институции от всяко ниво. Допълнително, България е остро критикувана заради корупцията и нереформираната съдебна система от редица международни институции (основно ЕК и МВФ), които не виждат политическа воля за справяне с проблемите, възпрепятстващи върховенството на закона.

В доклада за икономическата свобода е споменато и избирането на противоречив народен представител, за когото се вярва, че е свързан с организираната престъпност, като нов председател на ДАНС, което предизвика антиправителствени протести през юни 2013 година.

Ограничено правителство

В тази категория е показателят, по който България отново има най-висок резултат – „фискална свобода“. Оценката на страната по този показател е 91,2 пункта в изданието от 2014 година. Основните причини за добрия резултат са ниската ставка за подоходния и корпоративния данък (10%), както и наличието на валутен борг и относително малък бюджетен дефицит, които поддържат икономиката сравнително стабилна, а държавния дълг – нисък.

В същото време през последните две години, наред с трудното възстановяване от кризата в световната икономика, страната преминава и през период на сериозна политическа криза. Последната, в съчетание със свитите нива на фискалния резерв, нарастващите дефицити и постоянния ръст на публичната задлъжнялост влошава перспективите пред растежа на местната икономика и провеждането на нужни реформи в редица сфери.

Ефективност на регулациите

По отношение на категорията „ефективност на регулациите“ България получава по-добри от средните за света оценки. Процедурите за стартиране на бизнес са опростени, а прилагането на регулациите върху търговията е относително последователно. Няколко поредни правителства приоритизират създаването на благоприятна бизнес среда, но промените и опитите за опростяване на процедурите често биват спъвани от неясно законодателство, тромава администрация и широко разпространена корупция.

Резултатът на България в областта на регулирането на труда е обусловен от наличието на минимална работна заплата, сложните процедури при наемането и освобождаването на работници и строгото регламентиране на работното време. Тези трудности възпрепятстват създаването на гъвкав пазар на труда и по-бързото му възстановяване след огромните загуби на работни места по време на световната криза. Отделно докладът посочва бремето, което се създава от високите разходи за труд. Данните на Евростат показват, че разходите за труд в България след началото на кризата растат в пъти по-бързо от средния ръст в ЕС, докато производителността на труда сериозно изостава.

Оценката на монетарната свобода обхваща инфлацията и контрола на цените. През последните години инфлацията в страната е сравнително ниска. Според авторите на доклада, въпреки че повечето цени в икономиката се определят пазарно, повишаването на земеделските субсидии след присъединяването на страната към ЕС е довело до изкривявания в цената на земята, което пък намалява резултата на България при този индикатор.

Отворени пазари

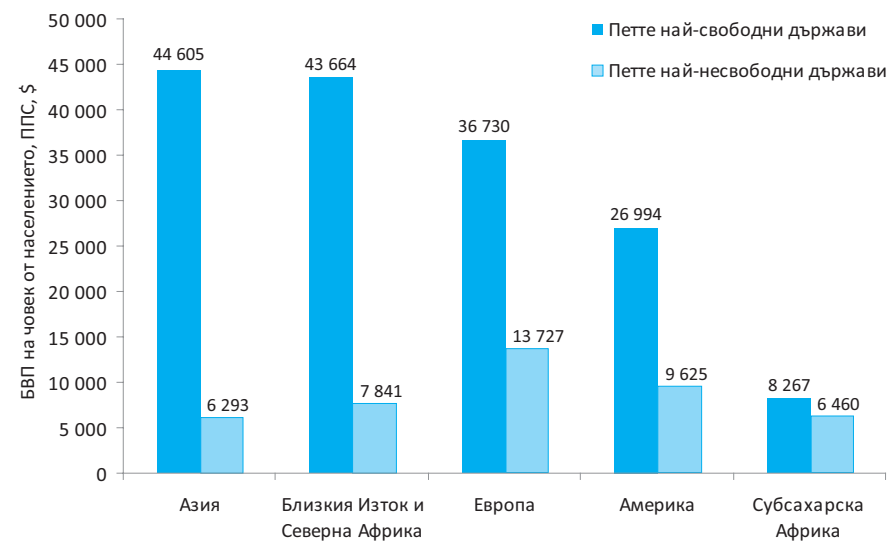
Това е категорията, при която България не търпи особено развитие през последните години след присъединяването към ЕС, което доведе до сравнително отворени пазари. Въпреки че местните и чуждестранните инвеститори се третират еднакво, правната и регулаторната среда в България продължават да създават трудности, особено пред чуждестранните инвеститори. Тук отново сериозно влияние оказват сложното и неясно законодателство, мугната администрация, корупцията и остарелите технологии. Кредитирането е частно и са създадени условия за конкуренция на кредитните пазари.

4. Ефекти от гобромо класиране

Авторите на изследването описват защо икономическата свобода има значение и гоказват, че по-свободните икономики имат:

- По-висок икономически растеж;
- По-висок доход на човек от населението;
- По-добро здравеопазване;
- По-добро образование;
- По-добра защита на околната среда;
- По-малко бедност;
- По-високо общо благосъстояние.

Графика 2: Връзка между икономическата свобода и БВП на човек от населението по региони

Източник: Индекс за икономическа свобода 2014

<http://hdr.undp.org>

Година на използваните в последното издание на индекса данни: 2011–2013

5. Добър пример

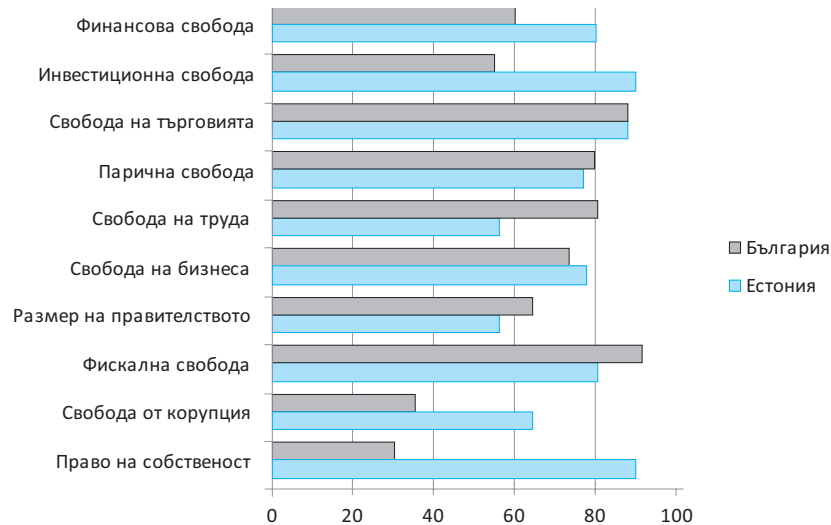
Сред страните от последните две вълни, които се присъединяват към ЕС, Естония е най-напред в класацията на икономическата свобода. Страната е на 11-то място в света с резултат от 75,9 пункта от максималните 100 пункта. Тазгодишната оценка на страната е по-висока спрямо миналогодишната и далеч по-добра от тази преди 20 години. Тазгодишното издание на индекса регистрира, че Естония отбелязва подобрение в шест от десетте индикатора за икономическа свобода, включително защитата на правото на собственост, борбата с корупцията, паричната свобода, свободата на търговията и финансовата свобода, където резултатите на страната се увеличават с двуцифрени числа.

Естония успява да поддържа сравнително високо ниво на икономическата си свобода и в последното издание на индекса чрез:

- през 2012 г. естонският парламент приема пакет от мерки против корупцията по високите етажи на властта, с които повишава прозрачността и въвежда по-строги изисквания при декларирането на имуществото на политиките;
- съдебната власт е свободна от политическо влияние;
- публичният дълг се задържа под 10% от БВП;
- улеснена е процедурата за стартиране на бизнес и вече отнема около седмица;
- през 2013 г. правителството намалява субсидиите за производителите на възобновяема енергия.

Прави впечатление, че Естония отбелязва добри резултати при най-фундаменталните принципи за ръст и стабилност на икономиката като защита на правото на собственост, свобода на търговията, инвестициите и бизнеса, борбата с корупцията. Точно обратна е ситуацията в България – дори и при добри намерения, осигуряването на икономическа и индивидуална свобода е спъвано от липсата на върховенство на закона.

Графика 3: Икономическа свобода на България и Естония

Източник: Индекс за икономическа свобода 2014

Повишаването на резултата на България в индекса за човешко развитие е изключително бавно. В тазгодишното издание на индекса България е на дното на класацията сред страните в Европейския съюз. Причината за това отново са липсата на сериозно подобрение на здравната и образователната системи, както и сравнително слабото развитие на икономиката.

1. За индекса

Индексът за човешко развитие (ИЧР) се изготвя по Програмата за развитие на Организацията на обединените нации и се публикува от 1990 година. Целта му е да проследи динамиката на различни аспекти на социалното и икономическо развитие на страните по света. Това става на база три комплексни индикатора, даващи оценка за продължителността на живота и здравеопазването, образованието и стандарта на живот.

Индексът се базира на данни на ООН, Световната банка и Статистическия институт към ЮНЕСКО. Различните методологии предполагат известни условности при съпоставянето на цитирани в ИЧР данни с такива, събирани на национално ниво. Разликите между данните, цитирани в ИЧР, и тези от националните статистики се дължат на това, че международните институции обработват данните по начин, който да позволи сравнения между отделните страни.

От 2011 г. насам изданието включва преглед на развитието на 187 държави. Резултатът на държавите варира от 0 до 1, като за най-високо ниво на развитие се счита единицата. Въпреки че е публикувано през 2014 г., последното издание на индекса се отнася за 2013 г. и това е последната година, от която са използвани данни.

ИЧР представя комбинирана оценка на различни аспекти на човешко развитие:

- ✓ Дълъг и здравословен живот – измерван чрез средната очаквана продължителност на живота и дела на публичните разходи за здраве като процент от БВП;
- ✓ Образование – измервано чрез публичните разходи за образование, очакваната и средната продължителност на образованието и дела на завършилите средно образование;
- ✓ Стандарт на живот – измерван чрез брутният вътрешен продукт (БВП) и средния доход на глава от населението при паритет на покупателната способност.

В индекса са включени и индикатори за:

- ✓ Равенството между гражданите – измервано чрез GINI коефициент и други показатели за равенство;
- ✓ Бедност – измервана чрез дела на бедните хора от населението;
- ✓ Равнопоставеност на половете – измервана чрез относителния дял на местата в парламента, заемани от жени, включването на жените в работната сила и съотношението между мъжете и жените със средно образование;
- ✓ Устойчивост – различни показатели за чистота на околната среда, като дела на горите от територията и количеството вредни емисии в атмосферата. Наред с тях са включени индикатори за устойчивост на социалния ред като опасност и последици от природни явления, използваемост на природни ресурси, спестявания на населението и др.;
- ✓ Демография – включени са показатели, сравняващи дела на мъжкото и женското население, както и степента на урбанизация.

Сравняването на представянето на страните в различните издания на индекса е некоректно заради множеството промени в методологията през годините. Това важи и за изданието от 2014 г. макар и броят на включените в изследването страни да се запазва. Въпреки това ИЧР и включените в него индикатори дават добра основа за сравнителен анализ на характеристиките на развитието на отделни страни и райони по света.

За поредна година за най-високо развита страна в света е посочена Норвегия с резултат 0,944, следвана от Австралия (0,933) и Швейцария (0,917). Сред десетте най-високо развити страни в света се нареждат още три европейски държави – Холандия, Германия и Дания. Последните две места в Индекса за човешко развитие през 2014 г. заемат Демократична република Конго (0,338) и Нигер (0,337).

Средната стойност на индекса за всички страни в класацията е 0,702.

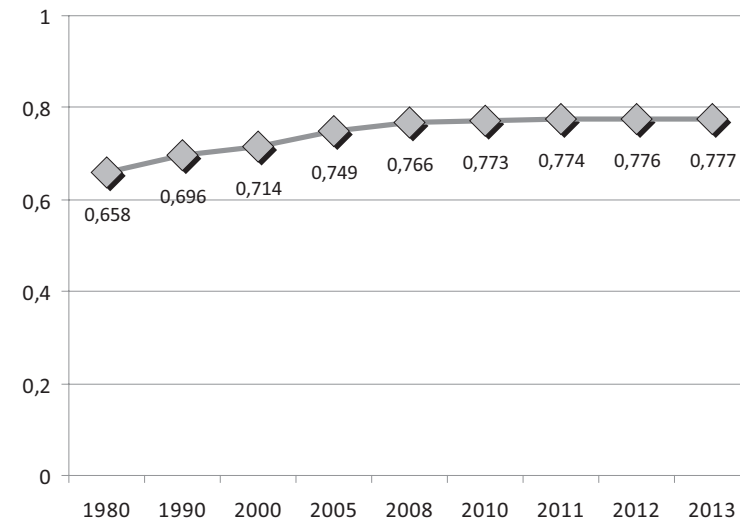
2. Позиция и развитие на България

България запазва мястото си в групата на високоразвитите държави (между групите на много високоразвитите държави и средно развитите държави), които заемат от 50-то до 102-ро място в индекса. България се нарежда на 58-мо място (57-мо в миналогодишното издание на индекса) с резултат от 0,777 точки – 0,001 т. по-малко от резултата на Русия и 0,001 т. повече от този на Барбадос.

През годините България повишава резултата си от 0,658 т. през 1980 г. до 0,777 т. през 2013 г. и се движи в унисон със средните резултати за света. За този период резултатът на България е нараснал с 0,119 т., а в света – с 0,143 т., повишавайки се постепенно през годините (вж. графика 1).

Сравнението между представянето на България и това на останалите държави в ЕС показва, че все още България изостава значително в сферата на човешкото развитие и в изданието от 2014 г. е с най-ниско ниво на човешко развитие. Голямото изоставане се дължи най-вече на ниските доходи (вж. графика 2).

Графика 1: Индекс за човешкото развитие в България (1980–2013)

Източник: ООН (Индекс за човешко развитие 2014)

3. Причини за позицията на България

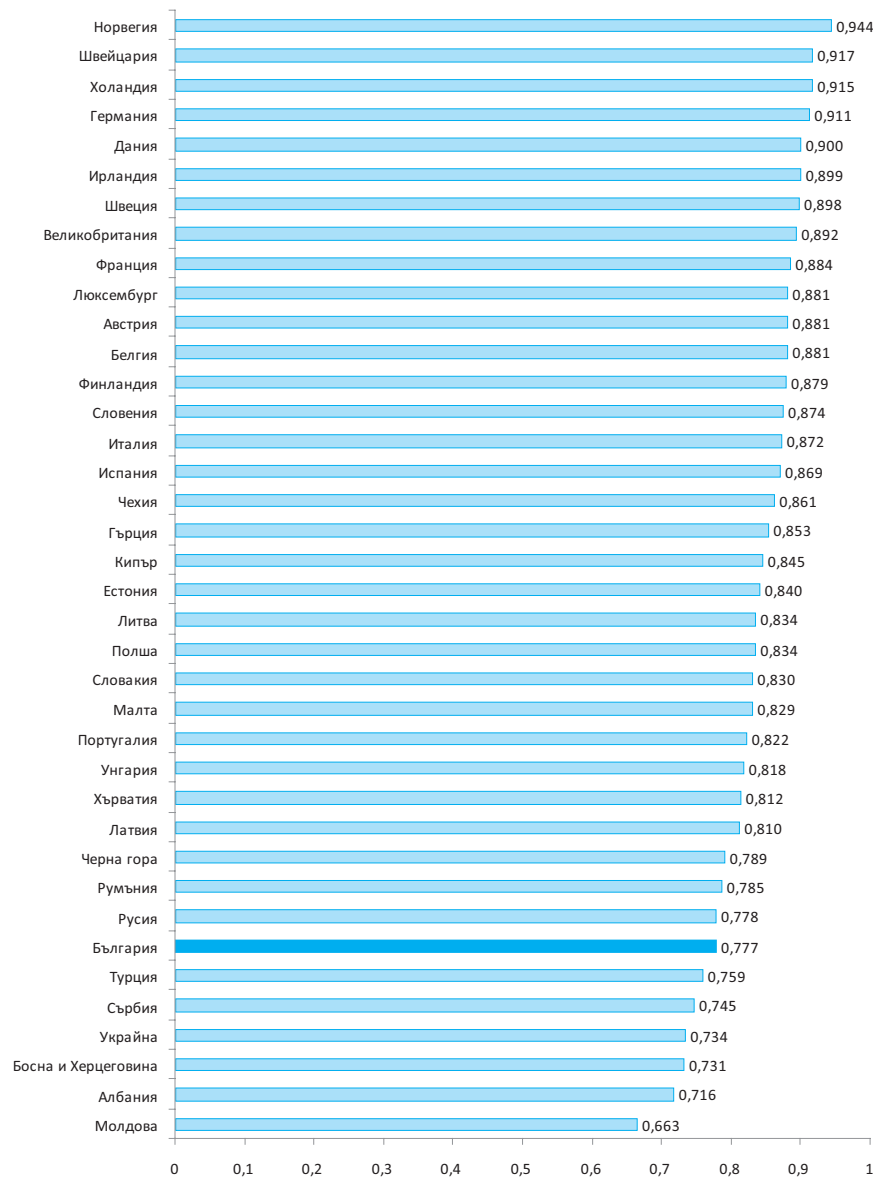
ИЧР е комплексен измерител на човешкото развитие и резултатите се базират на съчетанието на няколко групи индикатори. През 2014 г. резултатът на България е 0,777 т., като се повишава бавно през годините заедно с увеличението на индекса в целия свят. Причини за прогължаващото изоставане на България по ИЧР могат да се търсят в няколко основни сфери.

Здравеопазване

Основният индикатор тук е очакваната продължителност на живота, която през 2013 г. е 73,5 години в България. Това е малко по-ниско от продължителността на живота в останалите страни в групата на високоразвитите държави (74,1 г.) и доста по-ниско от стойността в първата група – на много високо развитите държави, където попадат и повечето страни членки на ЕС (79,4 г.). По същия начин очакваната продължителност на живота при навършване на 60 години в България е 18,8 години, а в най-развитата група държави – 22,7 години.

ИЧР включва индикатор и за броя на лекарите – за периода 2003-2012 г. лекарите в България са 37,6 на 100,000 човека, докато в групата на много развитите държави те са 29,8. Тоест, в България има повече лекари спрямо населението, отколкото в другите държави. Ако погледнем националната статистика по области, обаче, могат да се видят сериозни диспропорции из страната.

Графика 2: Резултати на държавите от ЕВРОПА в ИЧР 2014

Източник: ООН (Индекс за човешко развитие 2014)

Така например, докато в област Сливен един общопрактикуващ лекар се грижи за 1200 души през 2013 г., в областите Кърджали и Разград на лекар се падат по 2400 души или двойно повече. Разликите са още по-големи при специалистите, което кара голяма част от населението да търси медицински грижи извън собствената си област. През 2013 и 2014 г. около една трета от населението пътува извън областта, в която живее, за да ползва здравни услуги именно заради липсата на определен специалист.

Изследването показва, че в групата на много високоразвитите държави се отделят средно по 8,3% от БВП за здравеопазване през 2011 г., а в България този дял е 7,3%. Показателен е и фактът, че докато в много високоразвитите държави пациентите плащат директно от джоба си 20% от разходите за здравеопазване, в България този дял достига 43,2% по данни за 2011 година, което е показател за проблеми в системата. Скоросен доклад¹ на НЗОК очертава характеристиките на здравната система – раздути и неконтролируеми разходи в сектора, необяснимо увеличаване на броя на хоспитализациите, липса на оценка на здравните нужди, липса на подобряване в качеството на обслужването, невъзможност за реална оценка на извършената дейност и намаляващо доверие сред населението към системата на здравеопазване. ИЧР включва данни, които показват, че удовлетвореността от здравеопазването за 2008-2012 г. в групата на най-развитите страни (49 държави) е средно 70%, а в България – едва 39%.

Образование

Ключовият индикатор тук е средната продължителност на образованието. В България тя е 10,6 години, докато в повечето страни от топ 10 на класацията – над 12 години. По отношение на броя на отпадналите ученици данните за България (3,4% за периода 2003-2012 г.) и много високо развитите страни са съизмерими, но националната статистика отново показва големи разлики между регионите. Докато в областите Смолян и София-град отпадналите от основно и средно образование не превишават 1%, в областите Сливен и Търговище, например, те достигат 4,5%.

Данните показват, че докато в много високоразвитите държави 5,4% от БВП се отделят за образование за периода 2005-2012 г., в България този дял е 4,1%. Въпреки това, както показват резултатите от изследването PISA 2012 (включено в това издание), направените разходи и усилия не се отразяват значително на повишаването на знанието и уменията на учениците.

Доходи и икономика

Брутният национален доход (БНД) на глава от населението в България (2011, ППС) е \$15,402 при среден БНД в групата на много високоразвитите държави от над \$40,000 на човек. По този показател България е с най-нисък резултат в ЕС. Страната е икономически най-слабата в съюза и въпреки ръста отпреди кризата, ниската база все още не позволява достигане на средните нива на доходите в ЕС. Кризата се отрази силно на пазара на труда и през 2012 г. заетостта на населението над 25 години в България достига 50,3%, докато в много високоразвитите държави – 60,8%. Данните за безработица показват същата картина – през 2012 г. в България коефициентът на безработица на населението над 15 години е 12,3%, а в много високоразвитите държави в класацията на ИЧР – 7,9%. През последната година вече се наблюдава раздвиж-

¹ Национална здравноосигурителна каса, Анализ на стабилността на здравноосигурителния модел – рискове и предизвикателства пред НЗОК, 2014.

ване на пазара на труда, но заетостта и безработицата все още са много далеч от прекризисните нива.

Структурата на икономиката в България също е по-различна от тази в развитите страни. Докато делът на земеделието, ловъ, горското и рибното стопанство в България е 6,4% от БВП през 2012 г., в развитите държави той е средно 2%. В същото време в България се отделят 0,6% от БВП за НИРД, докато в топ 30 на класацията – 2,3%. Повишаването на разходите за НИРД са и една от целите в Европа 2020, като до 2020 година България трябва да отдели за НИРД 1,5% от БВП. От 2005 г. насам ръстът на разходите за НИРД е символичен, като лекото покачване на тези разходи е благодарение на по-големите инвестиции на частния сектор. От 2014 г. България започна изпълнението на Стратегията за развитие на висшето образование 2014-2020 г. и Иновационната стратегия за интелигентна специализация 2014-2020 г., с които се цели да се стимулират развитието на научните изследвания чрез различни мерки като интеграция на научните звена и висшите училища и предоставяне на стипендии за изучаващите инженерни дисциплини.

В изследването има и интересни данни относно срока на платеното майчинство. Средната му продължителност в страните, включени в изследването (187 държави), е 109 дни, като в много високоразвитите държави достига средно 125 дни. За сравнение, в България платеното майчинство е 410 дни, което превръща страната в първенец по най-дълго майчинство. Този факт неминуемо се отразява на пазара на труда и участието на жените в него.

Като цяло изследването показва, че 29% от българите са удовлетворени от стандарта си на живот спрямо 72% от жителите на много високоразвитите страни.

4. Добър пример

Словения

Сред страните от последните две вълни на присъединяване към ЕС, Словения има най-висок резултат в тазгодишното издание на ИЧР. От 1990 г. страната успява да увеличи резултата си с над 0,1 точки и достига 0,874 т. в последното издание, което я нарежда на 25-то място в световната класация и в групата на много високоразвитите държави.

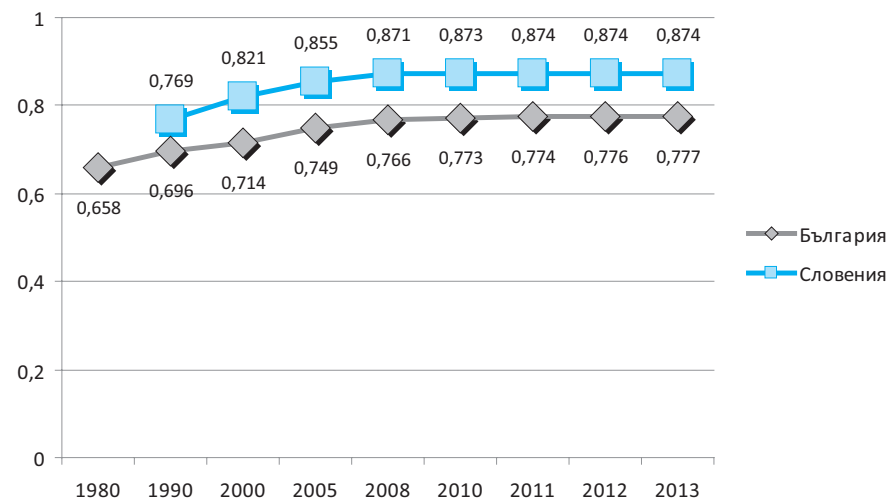
По всички основни компоненти на ИЧР Словения има по-благоприятни резултати от България. Очакваната продължителност на живота е 79,6 години или шест години повече от тази в България.

Данните показват, че словенската образователна система успява да задържи повече ученици.

Икономиката на Словения също показва сравнително добри резултати. БНД на човек от населението за 2013 г. е 27 хиляди долара при 15 хиляди долара в България. През 2012 г. делът на земеделието в Словения е 2,7% от БВП, а в България – 6,4%. По време на кризата Словения успява да овладее безработицата и през 2012 г. коефициентът на безработица при населението над 15 години е 8,8% (за България – 12,3%). Жените на пазара на труда в Словения са по-активни от тези в България.

В периода 2007-2013 г. 71% от словенците са удовлетворени от стандарта си на живот, а в България – едва 29%.

Графика 3: Резултат на Словения и България

Източник: ООН (Индекс за човешко развитие 2014)

Таблица 1: Резултати на България и Словения в ИЧР по основни компоненти

	Словения	България
ИЧР	0,874	0,777
Очаквана продължителност на живота (години)	79,6	73,5
Средна продължителност на образованието (години), 2012	11,9	10,6
Брутен национален доход на човек от населението (2011, ППС, \$), 2013	26,809	15,402

Източник: ООН (Индекс за човешко развитие 2014)

Фондация „Институт за пазарна икономика“ (ИПИ) е сред първите неправителствени организации, основани след промените в България през 1989 г.

Основните цели на ИПИ, от регистрирането си през 1993 г. до днес, са защитата на икономическата и индивидуалната свобода; изготвянето и предоставянето на независима оценка и анализ на политиката на правителството, както и предоставянето на трибуна за обмяна на идеи и мнения по различни въпроси.

Приоритетите на ИПИ са свързани с: оценка на въздействието на нормативни актове и стратегически документи; повишаване на прозрачността на управлението и ефективността на публичната администрация; подобряване на бизнес средата, конкурентоспособността; механизма на изготвяне на българските позиции в процеса на вземане на решение на ниво ЕС.

В запазена марка на ИПИ се превърнаха: изготвянето на алтернативен бюджет с ниски данъци; представянето на Индекса на икономическата свобода и мястото на България в него; кампанията „Разходите на българската държава“; постоянните действия за извършване на пенсионна реформа; изчисляването на Деня на свободата от правителствена намеса в България; стажантската програма; Клубът на студентите към ИПИ; бюлетинът за ниски данъци, икономическите знания по интернет (ИЗИ), Икономическата библиотека и Клубът на икономическите журналисти.

За да предостави трибуна на различни идеи и мнения по значими въпроси, ИПИ редовно организира разнообразни публични събития: лекции, дискусии, пресконференции, семинари, представяне на книги и автори.

Дейността на института не остава незабелязана. През годините ИПИ е удостоен със следните награди:

- 2012** Специална награда за защита на икономическата свобода на списание Forbes България
- 2010** „Наградата на Българската асоциация на дружествата за допълнително пенсионно осигуряване“
- 2008** Златен ключ на Програма Достъп до Информация
- 2007** Две награди на международната мрежа Stockholm Network: за Неправителствена организация и за Медия
- 2006** Наградата „Темпълтън“ на американската фондация „Атлас“
- 2001** Специалната награда на Министерския съвет за „цялостен принос в развитието на гражданското общество в България“.

www.ime.bg

ЗА ФОНДАЦИЯ ЗА СВОБОДАТА „ФРИДРИХ НАУМАН“

Германската политическа фондация за свободата „Фридрих Науман“ е създадена през 1958 г. от изявени личности с либерални възгледи начело с първия президент на ФРГ проф. Теодор Хойс. Основна цел на организацията е чрез гражданско образование, политически консултации и диалог да разпространява по света идеите на свободата, демокрацията, човешките и гражданските права, и пазарната икономика. От 1990 г. фондацията развива дейност и в България, като си партнира с международно признати либерални политически партии, авторитетни граждански организации, изследователски центрове и изявени либерални личности, които имат значителен принос за присъединяването на страната към НАТО и ЕС.

От 2007 г. фондацията позиционира в София новото си регионално бюро за Централна, Източна и Югоизточна Европа, Южен Кавказ и Централна Азия. Проектите на фондацията в 27-те посткомунистически страни – от Чехия, през Балканите, до Грузия и Русия – се административат и управляват от българската столица. Дори и след приемането на България в НАТО и ЕС, София остава стратегическо място за фондация „Фридрих Науман“. Важна задача в по-нататъшната ѝ дейност в България остава пълноценната интеграция на страната в европейските структури, насърчаването на една нова, европейска политическа и бизнес култура, на върховенството на закона и живот по правила, еднакви за всички.

България в международните класации
90 мерки за икономически растеж
ISBN 978-954-8624-42-8

Автори:

Зорница Славова
Калоян Стайков

Научна редакция:

Десислава Николова

Първо издание

Графичен дизайн и предпечатна подготовка: „Изток-Запад“

Формат: 1/16 от 60/90

Печатни коли: 9

Печат: „Изток-Запад“